

Naasting parochiekerk Loon op zand (1798-1823)

Jan van Iersel

Vooraf

Tot het begin van de zestiende eeuw was de Willibrorduskerk op de Kerkenakker de parochiekerk van Loon op Zand (waaronder behalve de heerlijkheid ook Sprang viel), waarna de functie van parochiekerk overging naar de eind veertiende eeuw gebouwde grote kerk. Echter na de Vrede van Munster viel deze Loonse Sint-Janskerk aan de overheid toe, die ze ter beschikking stelde aan de kleine gereformeerde geloofsgemeenschap van Loon op Zand, welke grotendeels woonachtig was aan de Loonsendijk (nu de Zuidhollandsedijk). Deze heeft het voor haar ongunstig gelegen en veel te grote kerkgebouw gedurende meer dan anderhalve eeuw voor de godsdienstbeoefening gebruikt.

In 1798 kreeg de katholieke kerk het recht van naasting ofwel teruggave van de kerk, maar het duurde tot 1823 voordat de katholieke bevolking deze daadwerkelijk weer in gebruik kon nemen. Een groot gedeelte van het tijdsverloop van vijftwintig jaar was het gebouw, vooral als gevolg van een zware storm in 1800, een bouwval, leegstaand en ongeschikt voor de eredienst.

Na de Inleiding bestaat dit artikel uit vier delen:

1. Mislukte eerste naasting

Op grond van de Staatsregeling (grondwet) van 1798 stelde het gemeentebestuur van Loon op Zand een zogeheten schikkingsplan op voor de teruggave van de kerk aan de katholieken. Omdat de Gereformeerde gemeente van Loon op Zand het plan afwees, moest het parlement een besluit nemen. [Gelet op de ten tijde van de kerknaasting in gebruik zijnde benaming Gereformeerde gemeente van Loon op Zand worden in dit artikel de lidmaten van dit kerkgenootschap aangeduid als 'gereformeerden' in plaats van de thans meer gebruikelijke benaming 'protestanten'.] Door de nieuwe Staatsregeling van 1801 verviel echter het recht van naasting weer, waarna in 1802 het schikkingsplan werd afgewezen.

2. Kerkstichting Loonsendijk

Nadat door de storm in november 1800 de parochiekerk onbruikbaar was geworden voor de gereformeerden, besloten deze in 1803 tot de bouw van een kleinere kerk aan de Loonsendijk dichtbij de meeste geloofsgenoten. In het najaar van 1804 kwam de nieuwe kerk gereed.

3. Tweede mislukte naasting

Tijdens de nieuwbouw aan de Loonsendijk in 1804 verzochten het gemeentebestuur en het katholiek kerkbestuur om herstel en teruggave van de kerk. In april 1805 stond het departementaal bestuur van Noord-Brabant op het punt hiermee in te stemmen, echter op het laatste moment bleef een besluit uit. Ook onder het bewind van koning Lodewijk Napoleon in de jaren 1805-1809 kwam het niet tot een besluit.

4. Teruggave kerk onder koning Willem I

Na de Franse Tijd heeft het gemeentebestuur meermalen bij het provinciaal bestuur melding gemaakt van de bouwvallige toestand van de nog altijd leegstaande kerk, maar pas begin 1818 diende het een verzoekschrift in bij de koning tot herstel en teruggave, een jaar later gevolgd door een overeenkomstig verzoek van het katholiek kerkbestuur. Tegelijkertijd

diende het gereformeerd kerkgenootschap een verzoek in voor een eenmalige uitkering van f 5.000,- voor de aflossing van de in 1804 voor de nieuwbouw aangegane schulden. Dit maakte de besluitvorming ingewikkelder, terwijl daarnaast Domeinen als Rijksinstantie vraagtekens plaatste bij de onderhoudsplicht van de kerk. Pas in 1821 viel het koninklijk besluit dat de kerk aan de katholieken moest worden teruggegeven, een jaar later gevolgd door een rijksuitkering aan de gemeente voor het herstel van de toren en een uitkering aan het R.-K. Kerkbestuur voor het herstel van de kerk. Het duurde daarna nog tot 30 september 1823 voordat de Loonse katholieke gemeenschap de oude parochiekerk opnieuw in gebruik kon nemen, nadat men zich meer dan anderhalve eeuw had moeten behelpen met de vroegere brouwerij bij het kasteel.

In het Slotwoord zal kort de onvermijdelijke schuldvraag aan de orde komen: waarom heeft het vijfentwintig jaar geduurd alvorens de katholieken hun oude parochiekerk weer in gebruik konden nemen?

Inleiding

Na de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) kwam het noordelijk deel van het gewest Brabant als Staats-Brabant onder het gezag te staan van de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Binnen de Republiek had Staats-Brabant geen eigen bestuur zoals de andere provinciën. Als ondergeschikt 'generaliteitsland' werd het rechtstreeks vanuit Den Haag door de Staten-Generaal en de daaronder ressorterende Raad van State bestuurd als een wingewest dat als bufferzone diende tegen Frankrijk, de vijand aan de zuidgrens. Vrijwel alle goederen en rechten - waaronder de kerkelijke tienden - van de katholieke instellingen werden geconfisqueerd en de katholieke bevolking werd van overheidsambten uitgesloten. De achterstelling van het generaliteitsland en het volkomen gemis van een aandeel in het bestuur heeft meer dan anderhalve eeuw geduurd. Al die tijd was de vrije uitoefening van de katholieke eredienst verboden en waren de kerken - ook de Loonse Sint-Janskerk - in het bezit van de Gereformeerde Kerk, de zogenaamde 'heersende' of staatskerk. De predikanten werden door de staat betaald en men moest lid zijn van deze kerk om in aanmerking te komen voor een overheidsambt. Wel werd het de katholieken oogluikend - en tegen betaling aan de gereformeerde ambtenaren - toegestaan hun godsdienst in stilte te beoefenen in een schuil- of schuurkerk die van de buitenkant niet het aanzien van een kerk mocht hebben. In Loon op Zand deed als zodanig het veel te kleine en voor dat doel ongeschikte 'brouwhuis' van het kasteel dienst, terwijl de weinige gereformeerden hun erediensten hielden in de voor hen veel te grote monumentale middeleeuwse parochiekerk.

Na de invallen van de Fransen in de jaren negentig van de achttiende eeuw en het ontstaan van de Bataafse Republiek verwierf het voormalige generaliteitsland Brabant gelijkberechtiging met de Noord-Nederlandse gewesten: Staats-Brabant werd Bataafs-Brabant. Er kwam een wettelijke regeling gebaseerd op het beginsel van vrijheid van godsdienst en scheiding van kerk en staat. Daarmee kwam een einde aan de bevoorrechte positie van de Gereformeerde Kerk en aan de achterstelling van de katholieke Brabander, die weer vrij was om de katholieke godsdienst uit te oefenen. De 'Staatsregeling' (zeg maar grondwet) van 1798 kwam erop neer dat in plaatsen met een overwegend katholieke

bevolking - zoals in Loon op Zand - deze recht had op restitutie (teruggave) van hun vroegere parochiekerk. Het werd aan de plaatselijke besturen overgelaten om een vergelijk te treffen tussen het katholieke en het gereformeerde kerkgenootschap. Daarbij moest het gereformeerde kerkgenootschap op basis van de begrote waarde van de kerk en naar evenredigheid van het aantal leden schadeloos worden gesteld in de vorm van een matige uitkering, ineens of in termijnen. Deze 'naasting', zoals de overgave van de kerken werd genoemd, moest binnen zes maanden worden geregeld. De aan de kerkgebouwen gehechte torens en de zich daarin bevindende klokken bleven overigens eigendom van de burgerlijke gemeente.

Bij de uitvoering van deze regeling deden zich bijna overal problemen voor, deels van bestuurlijke, juridische en financiële aard en deels omdat de gereformeerden op allerlei wijze de overname probeerden tegen te houden. Dikwijls werden de onderhandelingen uit onwil om een regeling te treffen getraineerd, maar effectief ingrijpen van hogerhand bleef daarop uit. Dit leidde tot grote ontevredenheid onder de katholieke bevolking. In Tilburg en andere plaatsen uitte zich dat door verstoringen van de gereformeerde godsdienstoefeningen. Niettemin werd het een zich jarenlang voortslepende kwestie. Ook gedurende het tijdperk van koning Lodewijk Napoleon Bonaparte en de jaren daarna bleef de naasting in veel plaatsen een onopgelost geschil tussen katholieken en gereformeerden, dat pas in de jaren 1820 door koning Willem I werd beëindigd. Bij koninklijk besluit van 4 juli 1821 gaf hij dan eindelijk de Loonse katholieken 'hun' kerk terug, als een van de laatste in Noord-Brabant. Door vele jaren verwaarlozing en een zware storm in het najaar van 1800 verkeerde de Sint-Jan in een vervallen staat en trouwens niet alleen de Sint-Jan:

*Bij de wisseling van de 18e en 19e eeuw was de toestand, waarin het overgrote gedeelte van de grote kerken of torenkerken - de oude parochiekerken - in de provincie Noordbrabant verkeerden in een woord gezegd, bedroevend. Vrijwel zonder uitzondering stonden ze allen in het teken van verval. Sommige waren een ruïne. (...) Tot overmaat van ramp loeide op 9 November 1800 een geweldige orkaan over het land van Brabant. Gevolg hiervan was, dat tientallen torens sneuvelden. Vele sleurden in hun val een deel der kerk mede. [P. Noordeloos, 'Afkoop van het onderhoud der kerken door het domein', *Bossche bijdragen. Bouwstoffen voor de Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, deel XIX (1947-1949), 229-327, aldaar 229.]*

Het vergde een grondige restauratie alvorens de eeuwenoude Loonse parochiekerk in 1823 weer door de katholieke bevolking in gebruik kon worden genomen. Waarom het meer dan een kwart eeuw moest duren voordat zij de schuurkerk kon verlaten is in de Loonse geschiedschrijving altijd onduidelijk gebleven. In het themanummer 'Ses boogscheuten weeghs' ter herdenking van het 600-jarig bestaan van de parochiekerk Sint-Jans Onthoofding (jaarboek *Straet & Vaert 1993*) komt de geschiedenis van de kerkrestitutie summier ter sprake. Daarin wordt een besluit van het departementaal bestuur van Brabant van 25 april 1805 aangehaald, waarin de kerk aan de katholieken zou zijn toegewezen. 'Om redenen die we nog niet hebben kunnen achterhalen, werd aan dit besluit geen uitvoering gegeven en moesten de katholieken nog wachten tot de regeringsperiode van koning Willem I. Deze gaf bij koninklijk besluit van 4 juni 1821 de kerk terug aan de katholieken.' [Erik Gelever, 'Zes eeuwen Sint Janskerk', *Straet & Vaert 1993*, 9-31, aldaar 20.]

In dit artikel, dat begint bij het jaar 1798 waarin de Loonse katholieke bevolking recht kreeg op teruggave van de oude parochiekerk, wordt verslag gedaan van de zoektocht in de overheidsarchieven om te achterhalen waarom het tot 1823 duurde voordat zij haar vroegere parochiekerk daadwerkelijk in gebruik kon nemen waarmee een einde kwam aan deze 'onrechtvaardige bevoorrechtiging van gereformeerden boven de katholieken'. [P. Noordeloos, *De restitutie der kerken in den Franschen tijd* (Nijmegen/Utrecht 1937), 251.]

1. Mislukte eerste naasting

Vooraf

Met de komst van de Fransen in de jaren 1793-1795 braken ook in ons land onder de revolutionaire leus 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap' tumultueuze jaren aan met veel onrust en ingrijpende veranderingen. [Zie ook: Jan van Iersel, 'Jan Gerlach Verbeek. De Loonse jaren (1802-1824) van een gereformeerde secretaris en notaris', *Straet & Vaert* 2012, 67-93.] Er kwam een einde aan de overheersing van het plaatselijk bestuur door de gereformeerden, die in Loon op Zand vooral in de buurt van de Loonsendijk woonden, vlak aan de grens met Holland en ver van het raadhuis en de grote parochiekerk aan de Loonse Kerkstraat (hierna: de kerk). Deze gereformeerde minderheid had 150 jaar lang de dienst uitgemaakt in de gemeente. Nu moest zij in korte tijd het veld ruimen voor katholieken, waaronder Thieleman Hendrik Beunis, Judocus Hendrik Couwenberg en Eugenius Tijsmans. Deze laatste werd de eerste katholieke president-schepen (voorzitter) in de nieuwe zogeheten municipaliteit (gemeenteraad). [Meer over de wisselingen in het plaatselijk bestuur tijdens de Bataafse Tijd in Jack Vera, 'Het tragisch einde van een radicaal bestuur in 1798', *Straet & Vaert* 1985, 35-64.]

Maar ook een in meerderheid katholiek bestuur kon niet bewerkstelligen dat de kerk werd teruggegeven aan hun geloofsgenoten. Die zouden zich vooralsnog moeten behelpen met de schuurkerk bij het kasteel, terwijl de kerk en in het bijzonder de consistoriekamer in gebruik bleef als een soort van multifunctioneel dorps huis: voor gereformeerde kerkdiensten en als kerkeraadskamer (bestuurskamer), schoollokaal en geitenstal van de gereformeerde schoolmeester, archiefruimte, gevangenis en verkiezingslokaal. Voorts werd de kerk gebruikt voor de inkwartiering van soldaten, het stallen van hun paarden en voor de opslag van militair materieel.

De kerk was in het bezit van de gereformeerden, maar werd vanwege de tekortschietende eigen inkomsten voor een groot gedeelte door 'het Land' (de Staat), zijnde door Domeinen als tiendheffer onderhouden. In de praktijk betekende dit dat de rooms-katholieke boerenbevolking voor het onderhoud opdraaide. De boeren moesten immers een tiende deel van de oogst afstaan - via een pachtsysteem - aan de tiendheffer. [Maarten Duijvendak, 'Boeren en collectieve actie. Tienden en groepsvorming in Noord-Brabant in de negentiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 16 (1990), 364-386.]

Doorlopend ontstonden er problemen over het onderhoud en op grote schaal was er sprake van achterstallig onderhoud. Vooral na de omwenteling (revolutie) van 1795 werd Domeinen nalatig in het onderhoud en raakte het kerkgebouw in 'diep verval'. Aanvankelijk was het rooms-katholieke kerkbestuur dan ook niet erg happig om deze bouwval over te nemen, immers het ontbrak aan de nodige financiële middelen voor een algeheel en zeer kostbaar herstel en op de parochianen kon door de bittere armoede en hoge werkloosheid al helemaal geen beroep worden gedaan. Begrijpelijkwijjs werden dan ook geen pogingen ondernomen de kerk weer in bezit te krijgen. In meerdere andere plaatsen gebeurde dat wel, zoals bijvoorbeeld in Tilburg al vanaf 1795, het jaar van de volledige vrijheid van godsdienst. Tegelijkertijd werd het in Tilburg voor een goede geestelijke verzorging gewenst geacht de grote en uitgestrekte parochie te splitsen. Daarbij speelde ook een rol dat een zelfstandige parochie voldoening aan het gevoel van eigenwaarde gaf. In de praktijk was de kerk op het

Goirke de hoofdkerk, waar ook de pastoors en de kapelaans woonden, terwijl de kerk op het Heike een bijkerk was. Na onderhandelingen stemde vicaris Antonius van Alphen eind 1797 in met de splitsing van de parochie. [C.J. Weijters, 'De parochie Tilburg en de abdij van Tongerlo', in *De Lindeboom*, jaarboek II (1978), 11-79.] In Loon op Zand vond een overeenkomstige ontwikkeling plaats. Op 21 januari 1796 verzochten inwoners van Kaatsheuvel om de parochie Loon op Zand te splitsen en Kaatsheuvel tot een zelfstandige parochie te verheffen met een eigen pastoor en kapelaan. Vicaris Van Alphen stemde niet alleen in met het verzoek, maar benoemde tegelijk de Loonse pastoor Adriaan Huygens tot pastoor van de nieuwe parochie Kaatsheuvel. Dit laatste veroorzaakte in de sterk ingekrompen Loonse parochie groot ongenoegen en leidde tot fel verzet van het kerkbestuur en van de heer van de heerlijkheid Loon op Zand, de prins van Salm-Salm. Deze 'pastoorskwestie' is een belangrijke gebeurtenis in de plaatselijke geschiedenis die de verhoudingen tussen beide hoofddorpen geen goed heeft gedaan en is wel beschouwd als opmaat voor de raadhuisqwestie in 1853, toen Loon op Zand zijn raadhuis aan Kaatsheuvel moest afstaan. [Pieter A. van Beers, *De heerlijkheid Venloon. Uit de geschiedenis van Loon op Zand tot circa 1850*, Loon op Zand 1999, 157-161.] Zeker is dat zowel de pastoors- als de raadhuisqwestie de gemoederen in het kerkdorp Loon op Zand meer hebben bezig gehouden dan de vijftwintigjarige strijd om de teruggave van de kerk aan de katholieken, een gebeurtenis die opmerkelijk genoeg niet in het collectieve geheugen gegrift staat. [Voor de raadhuisqwestie zie Jan van Iersel, 'Straetse en Vaertse twisten 1840-1856', *Straet & Vaert 2016*, 67-91. Een artikel over de verzelfstandiging van de parochie Kaatsheuvel is gepland voor het volgende jaarboek *Straet & Vaert*.]

Staatsregeling van 1798

Pas in de zomer van 1798 brandt de strijd om de kerk los. Op 1 mei van dat jaar wordt de Staatsregeling voor het Bataafse volk afgekondigd. In het zesde artikel van de zogeheten additionele artikelen van deze grondwet wordt de scheiding van kerk en staat geregeld: *alle kerkgebouwen en pastoriehuizen der voormaals heerschende kerk, voor zoo verre zij, door aanbouw uit de afzonderlijke kas der gemeente, geene bijzondere en wettige eigendom zijn, worden overgelaten aan de beschikking van ieder plaatselijk bewind, om deswegens, tusschen alle kerkgenootschappen, eenig vergelijk te treffen, en wel binnen de eerstkomende zes maanden, na de aanneming der Staatsregeling.*

De bedoeling van dit artikel is dat de kerkgebouwen die de overheid anderhalve eeuw daarvoor in beslag had genomen en ter beschikking had gesteld aan de Gereformeerde Kerk, eerlijk verdeeld worden over de verschillende kerkgenootschappen die er in een plaats zijn. Aan de gemeentebesturen wordt overgelaten om binnen zes maanden een vergelijk te treffen. De grondslag van dit vergelijk is dat het kerkgenootschap met het grootste aantal leden het recht heeft de kerk te naasten. Dit kerkgenootschap moet dan wel op basis van de getaxeerde waarde een geldelijke uitkering doen aan de andere kerkgenootschappen naar evenredigheid van het aantal leden. De regeling geldt alleen voor de kerkgebouwen en pastoriehuizen, niet voor aan de kerken gehechte torens en de zich daarin bevindende klokken, die eigendom blijven van de burgerlijke gemeente. Wanneer een gemeentebestuur er niet in slaagt met de kerkgenootschappen tot een schikking te komen, moet de gehele zaak met de nodige informatie ter besluitvorming aan de landsregering worden voorgelegd.

Allerwegen beginnen de katholieken gebruik te maken van de geboden gelegenheid hun oude kerken op te eisen, waarbij zij in veel plaatsen op tegenwerking stuiten van gereformeerden die beginnen te beseffen dat er een einde komt aan hun bevoorrechte positie.

In Loon op Zand verschijnen op 11 juli 1798 de 'burgers' Eugenius Tijsmans, Thomas van Vught, Willem Verhoeven en Gerrit van de Graaf in de raadsvergadering, waar zij de regenten te kennen geven dat ze door de meerderheid van hun rooms-katholieke geloofsgenoten zijn gemachtigd om een aanzoek te doen tot naasting van de kerk volgens het genoemde zesde additionele artikel van de Staatsregeling. Na overleg wordt besloten dat de vier verzoekers - drie van hen waren lid van het gilde Sint-Ambrosius - hun verzoek schriftelijk moeten indienen met overlegging van een bewijs dat zij daartoe zijn gemachtigd. De volgende vergadering op 25 juli hebben de vier initiatiefnemers echter nog geen verzoek ingediend. Wel heeft het gemeentebestuur een publicatie, gedateerd 12 juli 1798, ontvangen van het Uitvoerend Bewind (de regering) met nadere instructies inzake het naasten van kerkgebouwen (en pastorieën). De regering heeft namelijk gezien dat niet overal op 'eenparige voet' (op gelijke wijze) wordt gedacht en gehandeld en dat hier en daar zelfs op willekeurige wijze tewerk wordt gegaan. Daarom wordt aan de gemeentebesturen voorgeschreven hoe ze precies dienen te handelen. Om te beginnen moet aan elk kerkgenootschap binnen de gemeente een opgaaf worden gevraagd van het aantal leden. Ten tweede moeten neutrale deskundige leden van ieder kerkgenootschap de waarde taxeren van de kerkgebouwen. Ten derde moeten de jaarlijkse onderhoudskosten, gerekend over de laatste tien jaar, worden berekend, alsmede hoeveel baten, overige lasten en schulden de gebouwen hebben. Op grond van deze opgaven en taxaties moet de gemeente een plan van schikking formeren, waarin tevens voorstellen moeten staan over hoe te handelen met de stoelen, banken en verdere inventaris en met de begraafplaatsen. Aan elk kerkgenootschap moet een kopie van het plan van schikking worden overhandigd zodat zij het kunnen bestuderen, waarna ze - uiterlijk binnen drie weken - moeten doorgeven of ze ermee instemmen. Een kerkgenootschap dat er niet mee instemt, moet dit aan de gemeente en aan de andere kerkgenootschappen doorgeven met vermelding van de redenen daarvan. Bij geschillen moet het gemeentebestuur trachten deze in der minne uit de weg te ruimen. Wanneer er geen minnelijke schikking tot stand kan worden gebracht, moet het plan van schikking met bijbehorende stukken worden voorgelegd aan het Vertegenwoordigend Lichaam (het nationale parlement). Zolang dit bestuursorgaan geen besluit heeft genomen, mag er geen verandering komen in het gebruik van de te naasten gebouwen. In het bijzonder mogen in de kerken liggende lijken en beenderen niet worden verwijderd. Bij overtreding zullen de 'verstoorders der algemene rust' worden gestraft.

Plan van schikking

Na kennisname van de publicatie van 12 juli 1798 besluit de municipaliteit op aandringen van president Tijsmans onverwijld een begin te maken met de uitvoering van de richtlijnen. De vorster krijgt in zijn functie als bode opdracht om de predikant van de gereformeerden, de pastoors van de rooms-katholieken in Kaatsheuvel en in Loon op Zand en de kerkmeester van de Joodse kerk aan te zeggen dat zij voor woensdag 1 augustus schriftelijk het aantal leden van hun kerkgenootschap moeten opgeven.

De kerkgenootschappen dienen hun opgaven tijdig in met uitzondering van de Joodse gemeenschap die niets van zich laat horen (en waarover verder bij het opstellen van het plan van schikking niets meer wordt gezegd). Het aantal gereformeerden bedraagt 333 en het aantal katholieken 3241, waarvan in Kaatsheuvel 2076 en in Loon op Zand 1165. [Dit zijn de aantallen 'zielen' dus met inbegrip van de minderjarige parochianen.] Alleen de predikant heeft zijn verklaring ondertekend; de beide katholieke parochies beloven alsnog de vereiste ondertekende schriftelijke verklaring over te leggen.

De municipaliteit besluit op 1 augustus dat de kerk zo spoedig mogelijk moet worden getaxeerd en benoemt daartoe drie katholieke en drie gereformeerde deskundigen, te weten: Adriaan Drossaers te Waalwijk als timmerman, Hoos te Waalwijk als metselaar en Francis van Roessel als leidekker te Oisterwijk, benevens Joost Boer te Cappel als timmerman, Stoffel Treffers te Sprang als metselaar en Beunis als leidekker te Cappel. Zij worden opgeroepen zich aanstaande zaterdag op het raadhuis te melden voor de taxatie, die nog diezelfde dag aanvangt.

In de vergadering van 14 augustus verschijnen drie katholieken: Cornelis Laurens Brands, Cornelis Maassen en Thomas Haansbergen. Zij hebben gehoord dat de kerk inmiddels door neutrale deskundigen is getaxeerd en zijn van mening dat het tijd wordt het plan van schikking af te ronden. De municipaliteit besluit de kerkgenootschappen uit te nodigen om een commissie af te vaardigen voor overleg teneinde te trachten tot een minnelijke schikking te komen. Omdat echter de gereformeerde gemeente van Loon op Zand niet bereid is de kerk aan de katholieken af te staan en dus van een minnelijke schikking op basis van het zesde additionele artikel van de Staatsregeling 1798 geen sprake kan zijn, weigeren de gereformeerden met de katholieken aan tafel te gaan zitten, met onder meer als argument dat ze eerst het antwoord op het gezamenlijk adres van de gereformeerde gemeenten uit de Meierij aan het Vertegenwoordigend Lichaam willen afwachten. De gemeente ziet dit als een verdragingsactie en gaat volgens voorschrift door met het formeren van het plan van schikking. Er ontbreken echter nog de vereiste financiële gegevens, met name over het jaarlijks onderhoud van de kerk. Na het overleg vraagt het gemeentebestuur deze alsnog op bij de gebruiker van de kerk, de gereformeerde gemeente. Deze antwoordt per brief dat zij buiten staat is aan het verzoek te voldoen omdat het kerkarchief op de secretarie berust. Verzocht wordt de gemeentesecretaris te machtigen de nodige stukken over 'onze kerk' te overleggen, waarna prompt aan het verzoek zal worden voldaan. De ondertekening van de brief geschiedt door de vier gekwalificeerden (gemachtigden) van de gereformeerde gemeente: Pieter Vermeulen, Willem Ockers, Nicolaas de Gester en Johan Lodewijk Henckel. Op 27 augustus 1798 ontvangen de twee laatstgenoemden de archiefstukken die nodig zijn voor het verstrekken van de benodigde financiële informatie. Nadat deze hobbel is genomen, kan de gemeente de laatste hand leggen aan het plan van schikking.

Op 8 september stelt de municipaliteit het ontworpen plan vast. De door de neutrale deskundigen getaxeerde waarde van de kerk bedraagt *f* 5.300,-. De onderhoudskosten hebben over de laatste tien jaar gemiddeld per jaar (afgerond) *f* 80,- bedragen en de jaarlijkse baten *f* 55,-. Het gereformeerd kerkgenootschap telt 333 zielen en het rooms kerkgenootschap 3241. Aangezien het aantal katholieken aanmerkelijk groter is dan het aantal gereformeerden, heeft het katholiek kerkgenootschap recht op de kerk, zij het dat het gereformeerd kerkgenootschap recht heeft op een eenmalige uitkering van *f* 493,-. De door de predikant gehuurde pastoriewoning blijft buiten beschouwing omdat deze eigendom is van de gemeente en te zijner tijd verhuurd of verkocht zal worden. Over de stoelen en wat zich verder nog in de

kerk bevindt moeten beide kerkgenootschappen onderling een regeling overeenkomen en wanneer zij daarin niet slagen, zal de waarde van de inventaris door deskundigen worden getaxeerd en zal het gereformeerd kerkgenootschap een uitkering ontvangen in verhouding tot het aantal leden, zoals ook voor het kerkgebouw is geregeld. Eenieder heeft in het vervolg het recht op het kerkhof te worden begraven, terwijl de eigenaar van de kerk voortaan zal bepalen wie er in het gebouw zelf mag worden begraven. De municipaliteit vertrouwt erop dat, gezien enerzijds de wettelijke regeling en anderzijds indachtig de eensgezindheid die sinds lange tijd tussen hen bestaat, de beide kerkgenootschappen met het plan van schikking zullen instemmen, eventuele bedenkingen in der minne uit de weg zullen ruimen en met elkaar een contract zullen aangaan ter regeling van de naasting. De municipaliteit verzoekt beide kerkgenootschappen uiterlijk binnen drie weken na overhandiging mee te delen of met het plan van schikking wordt ingestemd.

Op 19 september overhandigt secretaris Van Gelsdorp het in het net geschreven en geregistreerde plan met de bijlagen aan de municipaliteit met de drie afschriften ten behoeve van het gereformeerd kerkgenootschap en de katholieke parochies van Kaatsheuvel en Loon op Zand. Op voorstel van Van Gelsdorp zal de bezorging de volgende morgen door vorster Kolb geschieden, zodat vaststaat dat ze door de kerkgenootschappen in ontvangst zijn genomen.

Reacties op het plan

Drie weken later bespreekt de municipaliteit de schriftelijke reactie van de gekwalificeerden van het rooms kerkgenootschap 'alhier' (Straatskwartier ofwel Loon op Zand), te weten Cornelis Klijn, Willem Verhoeven, Laurens Brands en Wouter de Leeuw. Zij zijn het ten volle eens met het plan, maar zouden ook graag zien dat net als de kerk ook de pastorie wordt getaxeerd en aan de katholieken wordt toegewezen. Ze dringen erop aan zo spoedig mogelijk in het bezit te worden gesteld van beide gebouwen. Op hun verzoek wordt het viertal in de vergadering toegelaten, alwaar ze hun brief nader toelichten en aandringen op spoedige afhandeling.

De kerkmeesters van de katholieke parochie Vaartskwartier (Kaatsheuvel) wijzen er schriftelijk op dat hun parochie op een afstand van een groot uur van de kerk in Loon op Zand is gelegen en in alle opzichten een afzonderlijke en zelfstandige parochie vormt en reeds een geschikte plaats voor het houden van godsdienstoefeningen heeft en dat daarin geen verandering hoeft te komen. Hun parochie maakt dan ook geen aanspraak op de thans door de gereformeerden gebruikte kerk in het Straatskwartier. Zij laten het aan het katholiek kerkgenootschap aldaar over om van haar recht gebruik te maken deze kerk te naasten en doen nadrukkelijk afstand van het recht van naasting. Dit laatste houdt echter niet in dat zij ingeval van naasting afstand doen van de uitkering die het katholiek kerkgenootschap aldaar wettelijk is verschuldigd. Omdat ze voor het overige buiten de naasting staan, hebben ze geen behoefte zich uit te laten over het plan van schikking.

De gemachtigden van het gereformeerd kerkgenootschap delen kort en krachtig per brief mee het geheel oneens te zijn met het door de municipaliteit opgestelde plan. Zij wijzen erop dat de katholieke parochie te Kaatsheuvel niet genegen is de kerk te naasten. En omdat deze Kaatsheuvelse parochie groter is dan die in Loon op Zand, houdt dit in dat de katholieken in de gemeente Loon op Zand in meerderheid geen naasting wensen. Derhalve kan de

katholieke parochie van het Straatskwartier zich niet op het zesde additionele artikel van de Staatsregeling beroepen en bestaat er dus geen recht op naasting van de kerk. Na deze spitsvondige redenering en zich beroepend op haar 'aloud recht en possessie' (bezit) heeft het gereformeerd kerkgenootschap er thans verder geen behoefte aan nog iets over de naastingskwestie en over het plan van schikking te zeggen. Men zal het besluit van het Vertegenwoordigend Lichaam afwachten en aldaar de zaak van de gereformeerden verdedigen. Dit standpunt maakt nogmaals duidelijk dat de gereformeerden niet bereid zijn mee te werken aan een minnelijke schikking.

Vertragingsacties

Op 11 oktober 1798 bereikt de gemeente een publicatie van het Uitvoerend Bewind van de Bataafse Republiek. In de praktijk is gebleken dat gemeentebesturen om allerlei redenen buiten hun schuld worden gehinderd bij het treffen van een vergelijk tussen de kerkgenootschappen, zodat zij wellicht niet kunnen voldoen aan de termijn van zes maanden waarin dit volgens het zesde additionele artikel dient te geschieden. Vertragingen kunnen ten koste gaan van het kerkgenootschap dat belang heeft bij de naasting, immers zonder een vergelijk binnen zes maanden komt er geen verandering in de bestaande toestand. Daarom dienen gemeenten die niet in staat zijn een vergelijk tussen de kerkgenootschappen te treffen, hun plan van schikking met de daartegen gemaakte bedenkingen uiterlijk binnen vier weken in te zenden aan het Vertegenwoordigend Lichaam. Enige dagen later stuurt het bestuur van Bataafs Brabant een brief aan alle kerkenraden 'der voormaals heersende [gereformeerde] kerk binnen dit gewest' dat er van dag tot dag meer klachten komen over tegenwerking, vertraging en uitvluchten van kerkenraden bij het beantwoorden van vragen van municipaliteiten, waaronder die over ledenaantallen, en bij het indienen van opgevraagde documenten en bewijsstukken. De kerkenraden worden gemaand de verlangde opgaven en stukken zonder uitstel te verstrekken en zij mogen zich geen tegenwerking meer veroorloven die alleen ten doel heeft de zaak nodeloos te vertragen.

Plan van schikking naar Den Haag

Op 17 oktober 1798 behandelt de municipaliteit de ontvangen reacties op het plan van schikking in aanwezigheid van de gekwalificeerden van de katholieke parochie te Loon op Zand en van het gereformeerd kerkgenootschap. Dit laatste verklaart te persisteren bij zijn brief van 10 oktober, waarna de municipaliteit vaststelt dat partijen niet bereid zijn tot een vergelijk. Daarom zullen de stukken ter besluitvorming naar het Vertegenwoordigend Lichaam worden gestuurd. Eerst moeten echter de kerkgenootschappen binnen drie dagen een schriftelijke opgaaf doen van de staat en gesteldheid van alle fondsen waarover men beschikt.

In de vergadering van 29 oktober stelt de municipaliteit de tekst vast van de brief aan de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam in Den Haag. Deze brief bevat met verwijzing naar de bijgevoegde stukken een samenvatting van het plan van schikking en van de reacties daarop van de kerkgenootschappen, gevolgd door het verzoek zo spoedig mogelijk naar recht en billijkheid een beslissing te nemen over het geschil.

Op 31 oktober wordt het rekest van de gemeente Loon op Zand in de vergadering van de Eerste Kamer gelezen en besloten het met de bijlagen in handen te stellen van Steyn Parvé en de overige gecommiteerden (afgevaardigden) tot de kerkelijke zaken om daarover de vergadering van advies te dienen. Deze 'personeele commissie tot de Kerkelijke Zaken' wordt in de praktijk korthedshalve de commissie Steyn Parvé genoemd, naar haar voorzitter Daniel Jan Steyn Parvé, een uit een Haarlemse regentenfamilie afkomstige rechter. Uit tientallen gemeenten, vooral uit Brabant, komen in het najaar van 1798 soortgelijke rekesten binnen bij de Eerste Kamer, die ze allemaal voor advies in handen stelt van genoemde commissie. Dat het gereformeerd kerkgenootschap van Loon op Zand vierkant tegen de naasting is, krijgt de Eerste Kamer een dag later te horen bij het (voor)lezen van de ingekomen rekest. Vermeulen en de andere gemachtigden verzoeken de vergadering mondeling gehoord te worden over hun standpunt en hun rekest aan te nemen voor antidotaal (dat wil zeggen te beschouwen als bezwaarschrift tegen het rekest van de municipaliteit). Ook dit rekest wordt aan de commissie Steyn Parvé voorgelegd, waar het voorlopig met dat van de Loonse municipaliteit op een grote stapel wordt gelegd. Die stapel wordt steeds groter, omdat slechts in zeer weinig plaatsen een minnelijk vergelijk mogelijk blijkt, zodat een flinke hoeveelheid kwesties van plaatselijke en dikwijls onaangename aard op het bordje van de landsregering wordt gelegd.

Trage commissie Steyn Parvé

Ook in Den Haag gaat de uitoefening van het naastingsrecht door de katholieken niet van een leien dakje. Een half jaar na de indiening is nog steeds niet gereageerd op het ingezonden plan van schikking. Ook veel andere Brabantse gemeenten hebben nog niets gehoord. Kerkmeester Cornelis van Bommel A-zoon te Tilburg en de overige gecommiteerden van het rooms kerkgenootschap aldaar willen weleens weten hoe het ermee staat. Zij ontwerpen een brief aan de Eerste Kamer en leggen die ter medeondertekening voor aan de roomse kerkgenootschappen van een aantal andere gemeenten in de omgeving. Achttien gemeenten zetten er hun handtekening onder, onder meer Goirle, Helvoirt, Oisterwijk, Udenhout, Dongen en Loon op Zand. Ze wijzen er in hun adres, gedateerd 6 mei 1799, op dat de gereformeerde kerkgenootschappen in hun gemeenten halsstarrig hebben geweigerd op hun billijke, rechtvaardige en op de wet gebaseerde verzoeken tot teruggave van de parochiekerk in te gaan, waarmee ze naar het hun toeschijnt niets anders beogen dan het Vertegenwoordigend Lichaam *tijdverkwistende bezigheeden te verschaffen*, en vragen de Eerste Kamer zeer spoedig een beslissing te nemen. Korte tijd later blijkt uit een briefwisseling dat althans een begin is gemaakt met de behandeling van de Loonse naastingskwestie. Op verzoek van de commissie lichten de kerkmeesters van de katholieke parochie van het Vaartskwartier hun standpunt nader toe. Gezien de afstand hebben ze zelf geen behoefte aan de kerk, maar wél hun medegeloofsgenoten in het Straatskwartier die aanzienlijk groter in getal zijn dan de gereformeerden en er daarom wettig en conform de Staatsregeling aanspraak op maken. De Kaatsheuvelse katholieke parochie schaart zich hiermee dus duidelijk achter hun geloofsgenoten in Loon op Zand. Op 9 juli 1799 wordt ook dit stuk in handen gesteld van meergenoemde commissie, maar die neemt het voor kennisgeving aan. Kennelijk heeft zij de handen vol aan de grote hoeveelheid ingediende rekesten. Daar komt nog bij dat dat de

behandeling van veel verzoeken wordt vertraagd door onwil van gereformeerden om mee te werken, bijvoorbeeld door pas na herhaald verzoek vragen te beantwoorden en door ambtelijke fouten, miscommunicatie en juridische tactieken die alleen ten doel hebben de voortgang te belemmeren. Dit leidt tot grote ontevredenheid onder de katholieke bevolking. Meerdere Brabantse gemeenten klagen in het voorjaar van 1799 rechtstreeks bij de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam over de langzame afwikkeling, maar dit verandert niets aan de zaak. Slechts mondjesmaat worden de verzoeken afgehandeld, wat in een aantal gevallen tot een gunstige uitslag voor de katholieken leidt. Dit is bijvoorbeeld het geval met de - evenals de Loonse kerk - vervallen grote Helmondse Sint-Lambertuskerk, waarvan de naastingsstukken op dezelfde dag in handen van de commissie Steyn Parvé waren gegeven als die van Loon op Zand, namelijk 31 oktober 1798. Bijna een jaar later, op 6 oktober 1799, krijgen het Helmondse gemeentebestuur en de kerkgenootschappen aldaar het bericht dat de Lambertuskerk de katholieken toekomt en de gereformeerden deze na drie maanden moeten overdragen. Door allerlei verwickelingen, grotendeels samenhangend met de bouwvalligheid van de kerk, kon deze pas zes jaar later in gebruik worden genomen. [A.M. Frenken, 'De naasting, in-dienst-name, restauratie en afbraak der St. Lambertuskerk te Helmond', *Bossche Bijdragen*, deel VI (afl. 2) 216-313.]

De Loonse katholieken zouden aanzienlijk langer moeten wachten op een besluit tot teruggave van hun kerk, maar zij hadden dan ook geen plaatsgenoot in de commissie Steyn Parvé en Helmond wél. Dat was advocaat en politicus Peter Verhoysen, geboren en getogen Helmonder, en een groot ijveraar voor de katholieke Brabantse zaak. Als 'representant' (volksvertegenwoordiger) in het Vertegenwoordigend Lichaam (1796-1801) verbleef hij veel in Den Haag en daar zat hij dicht bij het vuur, temeer gezien zijn lidmaatschap van de commissie Steyn Parvé. Landelijk is hij het meest bekend geworden door de restitutie van de kerkgebouwen, waarvan er vele in Brabant door zijn zorg als bestuurder, maar ook door zijn optreden als rechtskundig adviseur, aan de katholieken zijn teruggegeven. [M.W. van Boven, 'Peter Verhoysen (1757-1835) politicus', *Brabantse biografieën I*, Den Bosch 1992. Idem 'Mr Peter Verhoysen (1757-1835). Een Helmondse advocaat in de politiek van zijn tijd', *Vlasbloem. Helmonds historisch jaarboek 12* (1992), 87-110.]

Novemberstorm

Op 9 november 1800 raast een 'verwoestende' storm over het land die in Brabant grote schade aanricht. Tientallen torens en kerken raken zwaar beschadigd, zoals in Breugel, Haarsteeg, Helmond, Lieshout, Loon op Zand en Tilburg. In laatstgenoemde plaats dient het rooms kerkgenootschap een rekest in bij het Vertegenwoordigend Lichaam met het herhaalde en dringende verzoek zeer spoedig een besluit te nemen over de toewijzing van de kerk aan de katholieken. Pas daarna kan worden begonnen met de herstelwerkzaamheden, waarvan de kosten steeds verder toenemen, aangezien de inwerking van wind en regen als gevolg van de stormschade het houtwerk van dag tot dag meer doet verrotten. Een verzoek van het gemeentebestuur van Loon op Zand en van het gereformeerd kerkgenootschap aldaar als bezitter van de kerk om herstel van de stormschade ten laste van Domeinen blijft echter uit, terwijl de bestuurders toch goed bekend zijn met de onderhoudsplichtigheid van de Staat. Toen in 1782 na de bouw van een raadhuis de kerk niet meer als zodanig dienst deed en ten

gevolge daarvan reparatie behoefde, is er veel te doen geweest over een bijdrage van de twee plaatselijke tiendheffers: de Staat en de heer van de heerlijkheid. De Staat heeft toen als onderhoudsplichtige tiendheffer een bijdrage verstrekt in de herstelkosten, maar uiteindelijk niet de heer als voornaamste tiendheffer: een uitspraak van de Raad van Brabant van 12 november 1782 sprak hem vrij van de onderhoudsplichtigheid van de kerk.

Naastingsrecht vervalt

In Frankrijk is Napoleon aan de macht gekomen die ons land als een wingewest beschouwt. Met Franse steun vindt in september 1801 een staatsgreep plaats. Regering (Uitvoerend Bewind) en parlement (Vertegenwoordigend Lichaam) worden opzij gezet en vervangen door een veel autoritairder bestuur, het zogeheten Staatsbewind. In een referendum wordt de nieuwe staatsregeling door een grote meerderheid verworpen. In Loon op Zand brengen van de 925 stemgerechtigden 411 personen hun stem uit, die alle 411 'Neen' stemmen. Toch treedt de Staatsregeling 1801 op 16 oktober in werking; volgens het principe 'wie zwijgt stemt toe' wordt iedereen die niet heeft gestemd geacht het eens te zijn met de nieuwe staatsregeling, waarvan artikel 13 luidt: 'Ieder kerkgenootschap blijft onherroepelijk in het bezit van hetgeen met den aanvang dezer eeuw door hetzelfde werd bezeten.' De gevolgen voor de katholieken zijn enorm: doordat het naastingsrecht met terugwerkende kracht komt te vervallen, wordt de behandeling van de lange lijst van onafgedane geschillen stopgezet. De gereformeerden kunnen tevreden zijn. Hun tactiek van vertraging en tegenwerking heeft succes gehad. 'Noordeloos heeft het zo duidelijk, eenvoudig en waar gezegd: "De Hervormden plukten de vruchten van hun obstructie en burgerlijke ongehoorzaamheid.'" [Geciteerd in C.J. Weijters, 'De mislukte naasting van de oude parochiale kerk van Tilburg, 1798-1802', *Brabants Heem* 20 (1968), 81-84.]

Na de ontbinding van het Vertegenwoordigend Lichaam leveren de gewezen leden van de commissie Steyn Parvé de onder hen berustende stukken in bij secretaris Jan David Pasteur. Deze neemt op 26 oktober 1801 de stukken betreffende de naasting van de Loonse kerk in ontvangst van het commissielid Sybo Braaksma, samen met die van nog 26 andere gemeenten. Al deze stukken waren dit lid door de voorzitter ter hand gesteld om de behandeling in de commissie voor te bereiden. Opmerkelijk is dat Braaksma, een gereformeerd advocaat te Bolsward, vanaf 28 juli van dat jaar geen lid meer was van het Vertegenwoordigend Lichaam. Hij was dus reeds drie maanden lang geen lid meer van de commissie Kerkelijke Zaken en al die tijd had hij nog de onder hem berustende naastingsstukken van 27 gemeenten thuis liggen. Dit bevestigt dat bij de naasting van veel kerken van enige voortgang in de behandeling geen sprake was.

Op 30 oktober stelt het Staatsbewind, dat op de hand van de gereformeerden was, een commissie in om te bezien wat er moet gebeuren met het grote aantal onafgedane naastingszaken (ongeveer honderd, tien archiefdozen vol). Commissievoorzitter is het lid A.G. Besier, gereformeerd advocaat te Deventer. Op advies van de commissie Besier besluit het Staatsbewind op 30 april 1802 kort en krachtig 'alle stukken uit aanmerking van het gestatuëerde bij het 13 Art. der Staatsregeling, te houden voor vervallen'. Daarbij wordt overigens over het hoofd gezien het adres om spoedig over de geschillen te beslissen, ingediend op 6 mei 1799 door Cornelis van Bommel cum suis namens het rooms

kerkgenootschap van Tilburg en achttien andere Brabantse gemeenten. Dit gezamenlijk verzoek wordt door het Staatsbewind pas op 18 juni 1805 in behandeling genomen met als besluit - zes jaar na de indiening! - onder verwijzing naar de nadien van kracht geworden nieuwe Staatsregeling van 1801 het verzoek 'te houden voor vervallen'. Jaren na indiening van de naastingsverzoeken krijgen Tilburg, Loon op Zand en vele andere Brabantse gemeenten nul op het rekest. Intussen is de Loonse kerk door achterstallig onderhoud en de grote schade door de storm op 9 november 1800 een bouwval en niet meer geschikt voor de uitoefening van de godsdienst. Het geringe aantal gereformeerden maakt noodgedwongen gebruik van de consistorie.

2. Kerkstichting Loonsendijk

Vooraf

In 1803 ontstaat bij het gereformeerd kerkgenootschap van Loon op Zand het plan voor het stichten van een nieuwe kleinere kerk. Ten grondslag daaraan ligt de pensionering van de predikant. In de zomer van dat jaar verzoekt de zeventigjarige predikant Johannes van Roijen, na een dienstverband van 41 jaar, om tot emeritus predikant te worden verklaard, *salvo honore et stipendio* (met behoud van eer en jaarwedde). Hij is aan zijn pensioen toe, vooral omdat hij last heeft van toenemende *benauwdheid op de borst*, waardoor het prediken wordt bemoeilijkt. Nadat hij een medische verklaring heeft overgelegd, wordt met zijn verzoek ingestemd. Dan begint de gebruikelijke zoektocht naar een geschikte opvolger, waarbij de keuze uiteindelijk zou vallen op Adriaan Treffers, predikant te Someren en Lierop. Tegelijkertijd dient Otto Maassen namens de kerkmeesters en gecommitteerden van het gereformeerd kerkgenootschap bij het Staatsbewind een rekest in, waarin hij te kennen geeft dat de kerk op 9 november 1800 zodanig is *ontramponneerd* (beschadigd) dat deze onbruikbaar is geworden. Sinds die tijd wordt de godsdienst noodgedwongen verricht in de consistoriekamer. De kosten van reparatie bedragen f 3.000,-. Bekostiging uit het kerkfonds is niet mogelijk. Verzocht wordt de kerk ten laste van het Land te herstellen. Het ontbreken van een toelichting waarom dit pas drie jaar na de storm wordt verzocht, maakt het verzoek weinig krachtig en overtuigend. Op 4 november 1803 besluit het Staatsbewind op advies van de Raad van Binnenlandse Zaken geen bijdrage te verstrekken in de reparatiekosten van de kerk.

Compier

Als heemkundige had pater Cornelis Joannes Compier (1896-1971) een opmerkelijke verklaring voor de bouw van de nieuwe kerk aan de Loonsendijk. Verblijvend in het missiehuis Sint-Antonius te Kaatsheuvel schreef hij een geschiedenis van 'Kaatsheuvel en omstreken'. [C.J. Compier, *Geschiedenis van Kaatsheuvel en omstreken. Gemeente Loon op Zand*. Onuitgegeven typoscript, z.j. (ca. 1935-1939).] Compier vertelt dat de storm van november 1800 de kerk geheel onbruikbaar had gemaakt om te prediken en dat er korte tijd ook niet in kon worden gedoopt, waarna hij (op blz. 66-67) vervolgt:

1 Jan. 1801 werd weer te Loon gedoopt. 6 mei 1804 werd Adr. Treffers als predikant te L.o.Z. benoemd. In datzelfde jaar werd de kerk geopend aan de Eerste Loonse Dijk. Waarschijnlijk heeft Mijnheer Treffers in 't geheel niet meer te Loon in het dorp gewoond, daar volgens de overlevering de laatste predikant, die te Loon woonde, een van Beek was. Deze woonde, waar nu het café van J. Beunis is. Men zou dezen Heer te Loon veel geplaagd en zijn stoep zelfs met uitwerpselen verontreinigd hebben. Dientengevolge zou hij het in zijn hoofd gekregen hebben en zich in de Galgenwiel hebben verdronken. 't Is heel goed verklaarbaar, dat het er in die dagen gespannen heeft. De Katholieken eisten met recht eindelijk hun kerk terug. Dat charmante bouwwerk met zijn sierlijke contraforten en strakke kernachtige details had men lang genoeg als stal gebruikt en laten vervuilen en vervallen. Lang genoeg hadden de

Katholieken zich beholpen met een schuur, ze wensten eindelijk voor hun God wel weer eens een beter tehuis. De wet gaf er hun recht op, maar de Protestanten verkozen natuurlijk niet te gaan. Toch zal de tragedie van predikant van Beek de Protestanten tot het bouwen van een kerk aan de Loonse Dijk hebben doen besluiten. Men kan ten minste moeilijk aannemen, dat de Protestanten te Loon nog diensten bleven houden, toen de kerk aan de Loonse Dijk klaar was en dat ze er enige tijd twee predikanten op na hebben gehouden, of dat de predikant te Loon bleef wonen en vandaar dienst deed aan de Loonse Dijk.

Compier haalt hier twee dingen door elkaar. Zoals we zagen, heette de predikant die door Adriaan Treffers werd opgevolgd, Johannes van Roijen. Predikant Van Roijen bewoont tot zijn vertrek in 1804 het pastoriehuis aan de Kerkstraat, waar later café Beunis zou worden gevestigd. De gemeente verkoopt het leeggekomen pand aan de secretaris en notaris Jan Gerlach Verbeek. De ongehuwde Verbeek is sinds eind 1802 met zijn eveneens ongehuwde zuster en een neef vanuit het Hollandse Delft in het dorp komen wonen. Het is erg waarschijnlijk dat het gereformeerde gezin Verbeek de eerste jaren heeft ingewoond bij Van Roijen. Hoewel broer en zus Verbeek, zoals we nog zullen zien, grote voorstanders waren van teruggave van de kerk aan de katholieken, zullen zij niet met open armen in Loon op Zand zijn ontvangen. Feit is dat zij het slachtoffer zijn geweest van vandalisme. In 1824 zou Jan Gerlach Verbeek door verdrinking in het Galgenwiel om het leven komen. [Jan van Iersel, 'Jan Gerlach Verbeek'.]

De 'predikant van Beek' van Compier was dus in werkelijkheid secretaris en notaris Verbeek en 'de tragedie' van 1824 kan dan ook de gereformeerden niet twintig jaar eerder hebben doen besluiten tot de bouw van een kerk aan de Loonsendijk. De geschiedschrijving door pater Compier maakt intussen wel benieuwd naar de bronnen die hem ter beschikking stonden.

Herstel of nieuwbouw

Na de afwijzing door het Staatsbewind van het verzoek om herstel van de kerk ten laste van het Land, blijven er twee opties over: herstel op eigen kosten óf nieuwbouw aan de Loonsendijk. In beide gevallen zal een aanzienlijke geldsom geleend moeten worden ter financiering. De kerkenraad besluit na ingewonnen advies te kiezen voor nieuwbouw aan de Loonsendijk.

Wanneer begin 1804 in de classis 's-Hertogenbosch (de regionale kerkvergadering) het plan van de kerkenraad ter sprake komt om een nieuwe kerk te stichten, ontstaat daar *eenige discrepance* (verschil van mening) over de gemaakte keuze, waarop ook het gemeentebestuur om advies wordt gevraagd. Na een inspectie van het kerkgebouw op 8 februari geeft dit bestuur een schriftelijke verklaring af dat de kerk *door de verwoestende storm van de negende november des jaars 1800 ruïneus, ontramponneerd en beschadigd is geworden, het niet doenlijk is de dienst voor gemelde kerkgenootschap in voorschreven gebouw kan uitgeoefend of verricht worden, als zijnde hetzelve voor het grootste gedeelte dakloos, zonder gewelf of ramen, en in alle verdere gesteldheden zo deerlijk geteisterd en vervallen door de van tijd tot tijd daarop gevolgde stormwinden en regens dat hetzelve ten ene male onbruikbaar is.*

Rekest aan departementaal bestuur

Met dit attest van het gemeentebestuur wenden Willem Ockers, Jan Dargée, Dirk Thomasse Rijken, Cornelis van Tilborg, Pieter Vermeulen en Joost Ophorst als *gecommitteerden en gelasten van den predikant en leden van deze kerkenraad, mitsgaders van de mansleden en hoofden der huisgezinnen van het Gereformeerd kerkgenootschap te Loon op Zand* zich tot het departementaal bestuur van Brabant (hierna: DB). De kerk is onbruikbaar, veel te groot en er is geen geld voor reparaties, laat staan voor de wederopbouw. Het eerdere verzoek om herstel op kosten van de overheid is door het Staatsbewind van de hand gewezen en ook de lidmaten zelf zijn niet bereid tot een bijdrage, omdat ruim negen tiende van hen op een afstand van anderhalf uur van de kerk woonachtig is. Velen wonen bij een dichterbij gelegen kerk van een Zuid-Hollandse gereformeerde gemeente. Als er niets zou gebeuren is spoedig een afscheiding of scheuring te verwachten. Om dat te voorkomen is op *liefdevolle aandrang van de onlangs beroepen leraar* (predikant Treffers) het plan ontstaan op eigen kosten een nieuwe kerk met predikantswoning te bouwen in het Vaartskwartier, evenals het rooms-katholiek kerkgenootschap aldaar dat in vroegere tijd heeft gedaan. Een nieuwe standplaats aan de Loonsendijk is zeer gunstig voor een aanzienlijk deel van de lidmaten en zij zijn daarom bereid tot het bijeenbrengen van de benodigde middelen. Ockers c.s. verzoeken het DB in te stemmen met de aankoop van een perceeltje grond aan de Loonsendijk en met het plan tot opbouw van een kerk en predikantswoning aldaar. Het rekest krijgt in een bijgevoegd verzoekschrift de volle steun van ruim zeventig personen, allen woonachtig in het Vaartskwartier.

Onder de 'liefdevolle aandrang' van de nieuwe leraar mogen we ongetwijfeld verstaan dat predikant Treffers alleen bereid is vanuit Someren naar Loon op Zand te komen wanneer hij zich bij een nieuwe kerk met woning aan de Loonsendijk kan vestigen in de nabijheid van het gros van de geloofsgemeenschap in plaats van bij het handjevol volgelingen rond de bouwvallige kerk in de dorpskom.

Raadpleging Loonse minderheid

Het DB verwacht 'waarschijnlijk oppositie' van enige leden van de gereformeerde gemeente die in de kom van het dorp wonen en stelt het rekest van de kerkenraad in handen van het gemeentebestuur van Loon op Zand met het verzoek na te gaan wat die leden ervan vinden. Bedoelde personen ontvangen een oproep om op 29 maart 1804 's middags om drie uur naar het raadhuis te komen. Na voorlezing van het rekest worden de aanwezigen uitgenodigd binnen vijf dagen hun eventuele bedenkingen in te dienen. Aanwezig zijn een elftal personen: Nicolaas de Gester, Dominicus van den Hammen, Johannes van Roijen en Jan Gerlach Verbeek, alle vier mede namens hun huisgezin, Corstiaan Pitjouw, ook voor zijn zoon en dochter, weduwe T.J. Bain, ook voor haar dochter, de weduwen Cornelia Pitjouw en Van Rijswijk, Catharina Maas, Johan Hendrik Kolb en Johan Lodewijk Henckel. Ter vergadering verklaart de binnenkort met emeritaat gaande predikant Van Roijen dat hij het ten volle eens is met het verzoek van de kerkenraad aan het DB, omdat hij *de bezwarende last sinds 42 jaren te Loon op Zand had getorst en ondervonden van circa anderhalf uur afstand metterwoon verwijderd te zijn van verre het grootste gedeelte der leden behorende tot zijn kerkgenootschap*. Dat was een grote last bij het afleggen van huisbezoeken, ziekten en

dergelijke en voor zijn opvolger hoopt hij dan ook dat het DB met het verzoek instemt. Voor de bejaarde lidmaten is het een bezwaar dat zij verstoken zijn van het gebruik van *des Heeren Heilig Avondmaal*, omdat de afstand van de kerk te groot is om aldaar te kunnen komen communiceren. Nicolaas de Gester en Jan Gerlach Verbeek kondigen aan schriftelijk te zullen reageren.

Koster-schoolmeester Nicolaas de Gester schrijft in een even breedvoerig als klagerig getoonzet commentaar op het verzoek dat de kerk beslist niet bouwvallig is en voor drieduizend gulden in *volle luister en genoegens als weleer* hersteld kan worden. Helaas zijn daartoe de geloofsgenoten in het Vaartskwartier niet bereid. Is dat *betamelijk, van die meerderheid der leden en ook een vele meerderheid in vermogens*, vraagt hij retorisch. Wanneer de kerk en 'schone pastorele huizing' overgebracht mogen worden van 'de hoofdplaats, Dorp of Parochie' naar de Loonsendijk, 'een gehucht van het Dorp', zal 'dat Dorp in de grootste minachting en verachting worden gebracht', hetwelk ons 'doet vragen of dat in een land daar recht en gerechtigheid wordt gehandhaafd, plaats mag, of behoort te hebben?' Het klaagschrift wordt ingediend namens de 'ledematen van de Gereformeerden aan 't Dorp, zijn[de] zestien, buiten 't huisgezin van de predikant, en in 't geheel aan zielen drieëndertig.' Medeondertekenaars zijn Johan Henckel en - zeer opmerkelijk - een lid van de kerkenraad, de ouderling S.A. (Simon) de Gester, een broer van Nicolaas de Gester.

Tot die drieëndertig Loonse zielen behoort niet secretaris en notaris Jan Gerlach Verbeek die een volstrekt tegenovergesteld standpunt inneemt dan De Gester c.s. In een evenzo uitgebreide reactie ondersteunt Verbeek, mede namens zijn huisgenoten, ten volle het *billijke en prijzenswaardige* plan tot opbouw van een kerk en pastorie aan de Loonsendijk. Tijdens zijn nog maar korte verblijf in Loon op Zand heeft hij tot zijn leedwezen gezien en bijgewoond de *kleine en luttele opkomst* van gereformeerde leden bij de uitoefening van hun openbare godsdienst. Deze geringe opkomst wordt uitsluitend verklaard door de verre afstand van ruim anderhalf uur van het grootste gedeelte van de leden van het nu ontramponeerde kerkgebouw aan de Kerkstraat. De weinige leden die *als 't ware onder de vervallen overblijfsels van het nog gedeeltelijk staande kerkgebouw* wonen, zullen zich bij gebruikmaking van de nieuwe kerk aan de Loonsendijk zich naar aldaar moeten begeven. Het gaat hier echter om een last voor hoogstens acht à tien personen omdat er thans zelden meer dan dit aantal tegenwoordig is bij de verrichting van de openbare dienst in de zogenaamde kerkenkamer of consistorie aan het vervallen kerkgebouw staande. Gezien de *wankelende staat* is het grote kerkgebouw allergevaarlijkst. Bij storm zijn instortingen te verwachten, terwijl de kerkenkamer zelf ook *zeer defectueus* is en bovendien veel te klein. Wanneer het verzoek van de adressanten onverhoopt van de hand wordt gewezen, zal *verre het grootste aanzienlijkste en vermogendste gedeelte en 't welk men ruim op 9/10 kan calculeren* zich bij een kerkgenootschap in een naburige Zuid-Hollandse plaats laten inschrijven. Dit betekent minder collectes en inkomsten *waar door geen gering nadeel voortspruit bij 't diaconie fonds voor zulke behoeftigen, welke benodigd hebben de bedeling en onderstand van dit kerkgenootschap, aanleiding tot onderlinge haat & partijschap en meer andere te vrezen onheilen.*

Zonder zelf een standpunt in te nemen, stuurt het gemeentebestuur het verzoekschrift met bijvoeging van de reacties van De Gester en Verbeek met de toerkaar op 6 april 1804 naar het DB.

Goedkeuring van het rekest

In Den Bosch stelt het DB de stukken voor advies in handen van de commissie van Justitie en Instructie. Deze commissie concludeert dat de kerkelijke fondsen ontoereikend zijn om de op drieduizend gulden geraamde kosten van herstel van de kerk te bekostigen. Omdat het Land in Loon op Zand enige tienden bezit, is het verplicht tot het verstrekken van een bijdrage, doch het Staatsbewind heeft het verzoek van de kerkenraad om de kerk op kosten van het Land te doen repareren van de hand gewezen. De commissie heeft alles bijeengenomen geen bezwaar tegen goedkeuring van het rekest van de kerkenraad, temeer omdat de gemeentekas erdoor bevoorreed zal worden, daar - bij geruchte - is vernomen dat secretaris Verbeek aangeboden zou hebben de huidige pastorie jaarlijks voor honderdtwintig gulden te huren (het dubbele van de huursom die de predikant betaalt). Wel worden aan nieuwbouw aan de Loonsendijk enige voorwaarden verbonden:

1. De kerkfondsen behoren bij het oude kerkgebouw te blijven voor het onderhoud.
2. Bij de nieuw te bouwen kerk mag geen kerkhof komen en wat het begraven van lijken betreft moet alles op de oude voet blijven.
3. De gereformeerden in de kom van het dorp worden niet verplicht om bij te dragen in de nieuwbouw.
4. De predikant moet de dienst in de consistoriekamer van de oude kerk blijven waarnemen totdat de nieuwe kerk daartoe geschikt is.
5. De predikant moet tot de nieuwe pastorie gereed is in de huidige blijven wonen en tot die tijd zestig gulden huur per jaar betalen aan de dorpskas.

Op 24 mei 1804 besluit het DB conform het advies van de commissie in te stemmen met het verzoek tot aankoop van een perceeltje grond aan de Loonsendijk en nieuwbouw aldaar van een kerk en pastorie. De diezelfde maand (op 6 mei) benoemde predikant Adriaan Treffers en de gereformeerden in het Vaartskwartier kunnen tevreden zijn.

Nieuwbouw Loonsendijk

De nieuwbouw verloopt voorspoedig en al op 14 oktober kan er in de nieuwe kerk aan de Loonsendijk voor het eerst worden gepreekt. De kerkenraad besluit lidmaat Cornelis de Roon, secretaris van de Brabantse rekenkamer en tot voor kort drossaard van Loon op Zand, voor zijn *veelvuldige en bijzondere verdienste aan dit kerkgenootschap bewezen* te bedanken door hem een 'gestoeld of bank van drie à vier zitplaatsen' als geschenk aan te bieden. We mogen aannemen dat Cornelis de Roon de kerkenraad de weg heeft gewezen in overheidsland bij de kerkstichting aan de Loonsendijk.

Begin 1805 is ook de pastorie gereed. Na het vertrek van de met emeritaat gaande Johannes van Roijen komt de pastorie in het dorp leeg te staan. Met instemming van het DB verkoopt het gemeentebestuur de pastorie op de hoek Kerkstraat-Klokkenlaan aan gemeentesecretaris Verbeek.

3. Tweede mislukte naasting

Vooraf

Met de Staatsregeling van 1801 hebben de gereformeerden het voor elkaar gekregen dat het naastingsrecht komt te vervallen, met terugwerkende kracht nog wel. Voortaan behoudt elk kerkgenootschap onherroepelijk het kerkgebouw dat het op 1 januari 1801 bezit (artikel 13). Juridisch ontstaat er een duidelijke situatie, maar of het moreel door de beugel kan? Hoe dan ook, het onderwerp van de restitutie van kerken blijft op de agenda staan. Een groot aantal gemeentebesturen zal blijven aandringen op teruggave. Vooral in het zuiden van het land houdt de zaak de gemoederen nog jaren in onrust. Zo ook in Loon op Zand, waar het gereformeerd kerkgenootschap in 1804 een eigen kerk sticht aan de Loonsendijk. Door de halsstarrige houding van een klein aantal in de dorpskom woonachtige gereformeerden komt de katholieke dorpsgemeenschap niet in het bezit van de kerk in de dorpskom. Vooralsnog zijn de katholieken aangewezen op de schuurkerk bij het kasteel, het veel te kleine en ongeschikte voormalige brouwhuis. Zij leggen zich er echter niet bij neer en er volgt een gezamenlijke actie van het gemeentebestuur en het rooms-katholiek kerkbestuur van het Straatskwartier.

Gemeentebestuur wil herstel kerk

Wanneer in de zomer van 1804 aan de Loonsendijk de nieuwe kerk voor de gereformeerden in aanbouw is, vindt in opdracht van het Staatsbewind in het departement Brabant een inventarisatie plaats van alle godsdienstige genootschappen en de gebouwen die deze voor de uitoefening van hun godsdienst bezitten, hoe zij daaraan zijn gekomen en met welke lasten (belastingen) deze zijn bezwaard. Het Loonse gemeentebestuur ziet hierin aanleiding de kwestie van de in feite ongebruikte bouwvallige kerk opnieuw onder de aandacht te brengen van het DB. Begin augustus overleggen schout-civiel Eugenius Tijsmans en secretaris Jan Gerlach Verbeek in Den Bosch met dorpsadvocaat Van den Heuvel over hoe dit aan te pakken. Op 11 augustus stuurt het gemeentebestuur de gevraagde gegevens naar Den Bosch en wijst er in een begeleidende brief nadrukkelijk op dat de gereformeerden na verkregen toestemming begonnen zijn met de opbouw van een kerk en predikantswoning op het Vaartskwartier, omdat de grote kerk in de kom van het dorp onbruikbaar is geworden. In de slotalinea wordt hieraan nog toegevoegd dat deze *thans in een zo gevaarlijke, bouwvallige en wankelende staat is, dat de herstelling of noodzakelijke reparatie ter opbouw van hetzelfde te recht als alleszins nuttig kan aangemerkt worden, en waardoor alzo vele te voorziene ongelukken zouden kunnen worden voorgekomen en vele voordelen uit de herstelling of opbouw van dat kerkgebouw zijn te voorzien, zo in geval van berging van goederen, onverhooptelijk bij brand of andere voor te vallen ongelukken, alsmede ter plaats inruiming van militaire inkwartieringen en pakhuizen van bagagien ofte transporten van veldtreinen, waarmede deze gemeente al dikwerf belast werd, en tot welker einde buiten bewust gebouw geen lokalen binnen deze gemeente gevonden worden; hebbende wij ons voorts geïnformeerd hoeveel de kosten van opbouw of reparatie wel zoude bedragen, tot in*

orde brenging van voors. kerkgebouw, en 't welk men ons op 3.000 à 3.500 guldens plus minus begroot heeft.

Herstel van de kerk is dus niet alleen van belang voor de godsdienstbeoefening, maar ook noodzakelijk uit oogpunt van veiligheid. Bovendien is het gebouw na herstel zeer geschikt als noodhuisvesting en voor militaire doeleinden! Ook dit laatste argument maakt kennelijk geen indruk; een reactie van het DB blijft uit.

Na het gereedkomen van de nieuwbouw van de kerk aan de Loonsendijk trekt het gemeentebestuur opnieuw aan de bel. In een rekest gedateerd 21 november 1804 wordt het DB gewezen op de *allerafzichtelijkste staat* van de kerk in de dorpskom en op *de van dag tot dag verergerde bouwvallige situatie, en te vrezen instortingen bij stormend weder, en daaruit te voorziene ongelukken voor de voorbijgangers en voor diegenen welken in de nabijheid van gemeld kerkgebouw zijn wonende*. Aangezien de gemeentekas *in een veel te sobere staat is* om het herstel te bekostigen, wordt uit oogpunt van veiligheid, *alsmede om gehoor te geven aan de klachten veler onzer ingezetenen en lieden van buiten, welke niet anders dan met beangstheid en vrees dit kerkgebouw passeren, verzocht om bekostiging van het herstel uit de bezitting der geestelijke goederen of andere kassen*.

Kerkmeesters vragen om teruggave kerk

Tegelijk met het rekest van het gemeentebestuur ontvangt het DB op 4 december 1804 een ongedateerd rekest van Cornelis van Abeelen en Jan Hendrik Beerens, *kerkmeesters en gecommiteerden van het Roomsche kerkgenootschap* te Loon op Zand. Voor de uitoefening van hun godsdienst maken zij thans gebruik van een gebouw bij het kasteel dat niet hun eigendom is. Ze mogen het gebruiken zolang de eigenaar het belieft. Nog onlangs is hen gebleken *dat zij zich misschien al spoedig in de onaangename noodzakelijkheid zouden bevinden, gemeld lokaal te ontruimen*. Supplianten (verzoekers) zijn overtuigd *van den akeligen toestand* waarin zij zich bevinden, immers op elk moment kan de verdere uitoefening van de godsdienst hun worden belet, terwijl de ruim achthonderd leden van hun kerkgenootschap lang niet vermogend genoeg zijn om een nieuwe kerk te bouwen. Omdat het gereformeerd kerkgenootschap sinds kort over een nieuwe kerk beschikt aan de Loonsendijk, heeft het, twee à drie huishoudens uitgezonderd, de grote kerk alhier verlaten. Supplianten vragen derhalve *op billijke gronden* hen in het bezit van deze kerk te stellen om daarin voortaan ongestoord de godsdienst te kunnen verrichten.

Het DB stelt het rekest in handen van de Commissie van Justitie en Instructie, die het naar het gemeentebestuur stuurt met het verzoek na te gaan wat het standpunt is van de gereformeerde gemeente. Op het verzoek van het gemeentebestuur om binnen acht dagen te reageren, antwoordt Willem Ockers namens de kerkenraad dat beantwoording binnen de gestelde termijn niet mogelijk is en dat de kerkenraad zo spoedig mogelijk aan het verzoek zal voldoen. Het gemeentebestuur stoort zich aan het briefje van Ockers omdat het *geen behoorlijke redenen of tijd van terugzending* bevat en laat vorster Kolb het rekest van Van Abeelen en Beerens terughalen. Na enig gehacketak leidt dit ertoe dat de kerkenraad zijn zienswijze rechtstreeks naar Den Bosch stuurt.

Kerkmeesters onder druk gezet

Het initiatief om de penibele situatie van de bouwvallige en ongebruikte kerk in de dorpskom nogmaals onder de aandacht te brengen van het DB en aan te dringen op herstel en teruggave aan de katholieken is duidelijk afkomstig van het gemeentebestuur en de rentmeester van de heer, Jan Baptist Verheyen. Zij hebben de kerkmeesters onder druk gezet, wat valt af te leiden uit hun rekest waarin ze schrijven dat ze zich in een 'akeligen toestand' bevinden; ze zijn bang binnenkort door de heer uit de schuurkerk te worden gezet. Deze zienswijze wordt bevestigd door een kerkelijke bron uit de eerste hand: het dagboek van pastoor Joannes Branten, waarin deze uitgebreid beschrijft hoe het rekest tot stand is gekomen. De auteur van het rekest is schout-civiel Eugenius Tijsmans. Hij ontbiedt beide kerkmeesters om het te tekenen, waarna Van Abeelen en Beerens aan de pastoor om raad vragen. Deze wil zich echter niet met de zaak bemoeien, omdat hij (in financieel opzicht) afhankelijk is van de heer en diens rentmeester. Wel maant hij hen voorzichtig te zijn en niets te tekenen wat later tegen het rooms kerkgenootschap kan worden gebruikt. Ze zouden vooral niets moeten tekenen waarin staat dat de heer als eigenaar van de schuurkerk het recht heeft *om ons te allen tijde naar welgevallen de uitoefening van onze godsdienst in dat gebouw te verbieden, (...) temeer daar het op verre na niet zeker was, dat wij de grote kerk zouden bekomen*. De volgende dag komt Tijsmans zich bij de pastoor over de kerkmeesters beklagen, omdat zij hebben geweigerd te tekenen. Hij heeft er met rentmeester Verheyen over gesproken. Die was enorm kwaad geworden, had *zijn muts in furie over [de] tafel* geworpen en over die *lompe boeren* gezegd:

Zouden zij mij dwarsbomen en op mijn woord niet geloven, als of ik met bedrog en valsheid omging, die altoos voor het welzijn der Roomsche gemeente en voor het onderhoud van de godsdienst gezorgd heb en nog zorg? Wat zullen zij doen, als ik de handen eens toehoudt? Zijn ze dan wel bekwaam, om een pastoor alleen te kunnen onderhouden? Wat zullen ze doen, als ik ze eens uit de kerk zet, gelijk ik doen kan? En dan durven die lompers mij nog tegenstreven! Daar is niet beter op, (maar of de schout dat uit zelve of uit de mond des here rentmeesters zegde, kan ik mij met zekerheid niet meer herinneren) als dusdanige lompe kerkmeesters af en andere in de plaats te stellen! Wat behoeven zij om de penningen bekommerd te wezen? Ik zal die verzorgen en nog wel honderd gulden competentie voor de pastoor daarbij, daartoe heb ik nu overvloedige gelegenheid enz! Hij is op het schrikkelijkste gestoord (voegde de schout bij) en, indien de kerkmeesters het tekenen blijven weigeren, zal het er voor zeker niet deugen, het een of ander zal hij vast doen en zal het er zo niet bij laten zitten. Daarom, zo gij kans ziet, om de kerkmeesters tot het tekenen over te halen, doe het toch, want anders is er voor slechtere gevolgen te vrezen!

Hierna volgt een uitvoerige samenspraak waarin de schout-civiel tevergeefs probeert in te praten op de pastoor, maar die blijft onvermurwbaar weigeren de kerkmeesters tot ondertekenen aan te zetten. Evengoed plaatsen Van Abeelen en Beerens de volgende dag, 25 november 1804, hun handtekening.

Pastoor Branten heeft nog overwogen bij het DB tegen het rekest van zijn kerkmeesters een rekest antidotaal in te dienen. Maar de gevolgen die, *niet alleen voor mijn persoon en die der kerkmeesters, maar ook voor geheel ons kerkgenootschap van de kant van de heer van Loon en de heer rentmeester te vrezen waren, kwamen mij altoos schrikkelijk voor, dat ik het ten laatste verre het beste geoordeeld en daarom met goedkeuring van Zijn Hoogwaarde ook*

besloten heb, de zaak zo stil te laten berusten en mij dienaangaande alleen te bepalen tot het houden van een nauwkeurige aantekening. De pastoor heeft dus overlegd met *Zijn Hoogwaarde*, dat was de 'vicarius generaal aposteliek' van het bisdom Den Bosch Antonius van Alphen. Hij wil er zich niet mee bemoeien, schrijft hij steeds, maar uit zijn dagboek blijkt dat de pastoor geregeld met Tijsmans spreekt over de door het gemeentebestuur en de kerkmeesters ingediende rekest en de reacties daarop van de gereformeerden. Op een vraag van de pastoor antwoordt de schout-civiel dat hij verwacht dat het gereformeerd kerkgenootschap *favorabel* zal reageren. Daarin zou hij zich echter - zoals we hieronder zullen zien - lelijk vergissen. Waar Branten zich vooral zorgen over maakt, ongetwijfeld in navolging van de vicaris, is over de hoge kosten van herstel van de kerk en van het jaarlijkse onderhoud. Hij verbaast zich er dan ook over dat het gemeentebestuur in zijn rekest aan het kostenvraagstuk geheel voorbij gaat.

Het dagboek van pastoor Branten is een interessante kerkelijke bron. De eenzijdige afhankelijkheid van overheidsbronnen maakt de geschiedenis van de kerknaasting een beetje bloedeloos, vooral omdat er bij de teruggave van de kerk geen spraakmakende gebeurtenissen hebben plaatsgevonden, anders dan in 1796 toen pastoor Huygens zijn standplaats Loon op Zand verwisselde met die van de nieuwe parochie Kaatsheuvel en bij de inkwartiering van soldaten in 1797, of die nog zouden plaatsvinden in 1853 bij de verplaatsing van het raadhuis van de dorpskom naar het gehucht Kaatsheuvel. [Pieter A. van Beers, *De heerlijkheid Venloon.*] Deze voorvallen in de Loonse geschiedenis laten zien dat de bevolking, wanneer haar iets niet zinde, wel degelijk van zich liet horen, maar niet bij het grove onrecht dat haar werd aangedaan door een overheid die weigerde volkomen legitieme verzoeken tot herstel en teruggave van de parochiekerk te honoreren, zelfs niet toen de katholieken tijdens het bewind van koning Lodewijk Napoleon wat dat betreft de wind in de zeilen hadden.

Het dagboek van de pastoor is ook een goed voorbeeld hoe kerkelijke bronnen een belangrijke aanvulling kunnen zijn op de overheidsarchieven. Helaas zijn noch in het parochiearchief van Sint-Jans Onthoofding noch in het archief van het gereformeerd kerkgenootschap van Loon op Zand stukken te vinden over de naastingsgeschiedenis. Hetzelfde geldt voor het bisschoppelijk archief in Den Bosch, dat overigens sinds enige jaren - althans officieel - niet meer toegankelijk is voor historisch onderzoek. Als gevolg van het minder ontwikkelde 'archiefbewustzijn' van pastoors, predikanten en andere kerkelijke autoriteiten ontbreekt het aan archiefmateriaal dat mogelijk meer licht had doen schijnen op de ogenschijnlijke gelatenheid van de katholieke bevolking - in tegenstelling tot de gebeurtenissen in 1796 en 1853 - waar het betreft de teruggave van 'haar' kerk. Waarom kwam de bevolking niet in opstand bij de aanblik van die grote bouwvallige parochiekerk, terwijl men zich moest behelpen met de veel te kleine en ongeschikte schuurkerk bij het kasteel? Waarom moesten de kerkmeesters onder druk worden gezet om op te komen voor de rechten van het rooms kerkgenootschap? Had een en ander te maken met de houding in deze van de kerkelijke overheid of zagen de kerkelijke autoriteiten op tegen de overname van een in slechte staat verkerend groot, oud en ongetwijfeld veel onderhoud vergend kerkgebouw?

Reacties op rekest kerkmeesters

Bij de Commissie van Justitie en Instructie uit het DB (hierna: commissie J&I) komen drie reacties binnen op het rekest:

1) Als eerste een brief van Jan Gerlach Verbeek, lidmaat van het gereformeerd kerkgenootschap. Omdat de in het dorp wonende Verbeek verhinderd was bij de vergadering van de kerkenraad aanwezig te zijn, heeft hij gemeend een persoonlijke reactie te moeten inzenden. Hij herinnert eraan ten volle te hebben meegewerkt aan de totstandkoming van een nieuwe kerk voor het gereformeerd kerkgenootschap aan de Loonsendijk. Graag zou hij nu zien dat wordt ingestemd met het rekest van Van Abeelen en Beerens en de thans leegstaande en bouwvallige grote kerk in gebruik wordt gegeven aan de roomse ingezetenen van het Straatskwartier. De *billijkheid en Christelijkheid* vorderen die overdracht en het gereformeerd kerkgenootschap verliest er niets mee. Het daadwerkelijk behulpzaam zijn bij het welzijn van zijn naasten, met voorbijgaan van *religieverschillen*, zal de verdraagzaamheid doen toenemen en de band tussen de kerkgenootschappen nauwer toehalen.

2) Brief van de kerkenraad van de gereformeerde gemeente van Loon op Zand en van de *toegevoegde gecommiteerden* van het Vaartskwartier, die er een geheel andere mening op nahouden. Willem Ockers en medeondertekenaars wijzen het verzoek van Van Abeelen en Beerens nadrukkelijk van de hand. Omstandig doen ze uit de doeken dat het naastingsrecht niet meer bestaat. Door artikel 13 van de Staatsregeling van 1801 hebben zij onherroepelijk recht op het bezit en gebruik van de grote kerk in het Straatskwartier en het is beslist niet waar dat deze door hen is verlaten. De preekstoel, stoelen, banken, enz. staan er nog steeds in en de gehele zomer is in de kerk, *ofschoon van boven voor een gedeelte open zijnde*, om de vier weken, de gereformeerde godsdienst uitgeoefend, terwijl dit in het huidige winterseizoen wegens de kou in de kerkenkamer gebeurt. Na de inwijding van de nieuwe kerk aan de Loonsendijk op 14 oktober is nog driemaal in de kerk in het Straatskwartier gepreekt ten dienste van de aldaar woonachtige gereformeerde gemeentenaren. Dat zijn niet slechts twee à drie huisgezinnen, zoals de rekwestanten stellen, maar meer dan acht, en wel 33 leden van hun kerkgenootschap. Verder is het zo dat de katholieken in het Straatskwartier heus niet zo onvermogen zijn als ze voorgeven en best in staat zijn op eigen kosten een nieuwe kerk te bouwen, zoals de gereformeerden hebben gedaan aan de Loonsendijk.

3) Brief van de gereformeerde gemeente van het dorp Loon op Zand, ondertekend door ouderling S.A. de Gester, waarin het DB eveneens wordt verzocht het rekest van de hand te wijzen. Toewijzing aan de katholieken zou een schending van hun eigendomsrecht zijn op grond van artikel 13 van de Staatsregeling van 1801. Zolang deze *fundamentele wet* niet voor een *blote en dode letter gehouden wordt*, zijn de gereformeerde ingezetenen van het dorp Loon op Zand verplicht *voor de belangen van ons kerkgenootschap hoe gering het dan ook wezen mag - en bestaande in meer dan negen huishoudens; zestien ledematen; en 33 à 34 zielen - te waken*.

Voorbereiding advies aan commissie J&I

Op 3 januari 1805 reist president (voorzitter) van de gemeenteraad Willem Janse Brands naar Den Bosch om samen met dorpsadvocaat Van den Heuvel te confereren met Arnoldus Gerbrandus Verheyen, lid van het DB. Het belangrijkste gespreksonderwerp is ongetwijfeld geweest of in het kerkarchief de historische wortels van het eigendomsrecht van de katholieke bevolking op de oude parochiekerk kunnen worden opgespoord. Zo niet, dan blijft

de kerk op grond van de thans vigerende wetgeving, de Staatsregeling van 1801, het eigendom van de gereformeerden. Daarnaast zal uiteraard zijn gesproken over het rekest van Van Abeelen en Beerens namens het Rooms kerkgenootschap van het Straatskwartier en over hoe het gereformeerd kerkgenootschap heeft gemeend hierop te moeten reageren. Het is duidelijk dat het gemeentebestuur zich heeft geërgerd aan het niet binnen de gestelde termijn reageren op het rekest en aan de rechtstreekse beantwoording aan de commissie J&I, hetgeen als *onbehoorlijk* wordt beschouwd.

De verdere gang van zaken maakt duidelijk dat sprake is van verstoorde verhoudingen tussen gemeentebestuur en gereformeerd kerkgenootschap. Op 9 januari krijgt het gemeentebestuur van de commissie J&I alsnog afschriften van de door de gereformeerden toegezonden brieven. Het gemeentebestuur schakelt de dorpsadvocaat in voor het opstellen van een advies aan de commissie J&I. Daartoe moeten stukken worden geraadpleegd uit het kerkarchief, dat van ouds veilig wordt bewaard in *gemeentes kerke kist*. Bedoelde stukken zijn echter op 27 augustus 1798 ten behoeve van de (mislukte) eerste kerknaasting aan Nicolaas de Gester en Johan Henckel uitgeleend. Ze zijn toen niet terugbezorgd, waarvoor de toenmalige secretaris Bartholomeus Albertus van Gelsdorp en drossaard Cornelis de Roon hadden moeten zorgdragen. In de vergadering van de municipaliteit van 7 februari verschijnen De Gester en Henckel die verklaren dat de stukken bij de nieuwe predikant berusten. Ter plekke wordt besloten Treffers erbij te halen, die totdat de nieuwbouw aan de Loonsendijk gereed is tijdelijk verblijf houdt in de predikantswoning tegenover het raadhuis. Treffers verklaart dat hij pas kort in de gemeente woonachtig is en daarom niet kan zeggen of hij deze stukken in zijn bezit heeft. Hij belooft ze zo spoedig mogelijk te gaan zoeken. Op 19 februari heeft hij ze echter nog steeds niet ter secretarie bezorgd. De municipaliteit wil niet langer wachten en brengt de commissie J&I er schriftelijk van op de hoogte dat men helaas niet in staat is advies uit te brengen, omdat de benodigde stukken in het bezit zijn van de predikant die ze zelfs na een vriendelijk verzoek niet wil terugbrengen. Daarnaast wordt aan het DB de mededeling gedaan dat de gereformeerden de kerk op 14 oktober 1804 hebben verlaten, waarna daarin *op de kansel* geen diensten meer worden verricht, waarvoor de kerk wegens bouwvalligheid en instortingsgevaar ook niet meer geschikt is. Naar aanleiding van deze berichten besluit het DB de in Waalwijk woonachtige Van Gelsdorp aan te schrijven en te gelasten *op poene van zodanige nadere voorziening, als nodig zal bevonden worden* ervoor te zorgen dat de stukken binnen vierentwintig uur op de secretarie terugkomen. De Waalwijkse vorster moet de aanschrijving ten overstaan van de schout-civiel en twee schepenen van Waalwijk aan Van Gelsdorp overhandigen. Een strafmaatregel is niet nodig; precies vierentwintig uur na de overhandiging van de aanschrijving aan Van Gelsdorp komen De Gester en Henckel de stukken netjes terugbezorgen bij secretaris Verbeek.

Advies aan commissie J&I

Na de terugbezorging van de stukken kan de advocaat eindelijk aan de slag, waarna op 2 april 1805 het gemeentebestuur zich kan gaan buigen over het door hem opgestelde conceptadvies. Van den Heuvel heeft er duidelijk werk van gemaakt en de stukken in het archief goed bestudeerd. Het is een breedvoerige juridische verhandeling geworden die moet aantonen dat de *grote of oude parochiekerk aan het Straatskwartier* vanuit historisch perspectief aan de rooms-katholieke gemeente aldaar toekomt en niet aan de minderheid van gereformeerden,

zeker niet nadat die de kerk aan de Kerkstraat hebben verlaten en hun godsdienst uitoefenen in hun nieuwe kerk aan de Loonsendijk.

De kerk is *indertijd gesticht, gedonateerd en gebeneficeerd* door de heer, die ook altijd het *Jus Patronatus Ecclesiae* ofwel patronaatsrecht heeft uitgeoefend: het recht om de pastoors (en predikanten) te benoemen. Dit heerlijk recht is *verzekerd en bevestigd bij het eeuwig Edict van den Hertog van Brabant, Keizer Carel de Vde*, op 19 oktober 1520. Vervolgens gaat de advocaat in zijn advies in op de kerkgeschiedenis tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Tot de Vrede van Munster in 1648 was de kerk door de rooms-katholieken gebruikt, maar ten gevolge van het plakkaat van 16 juni 1648 was deze voor hen finaal gesloten en in gebruik gegeven aan de gereformeerden, hoewel zij gering in aantal waren en geen wettige titel op bezit of eigendom hadden. De rooms-katholieken hebben sindsdien hun godsdienst in de brouwerij op het kasteelplein verricht. Tot 1794 werd gedoogd dat zij hun godsdienst in schuurkerken beleden, waarbij zij echter *zoo veelmaal als de schraapzucht of vervolgzuchtige geaardheid en inborst der officieren zulks gelusten* werden onderdrukt en afgeperst. In 1795 is een einde gekomen aan *het hatelijk, zoo niet onnatuurlijk stelsel van eenen predominanten [gereformeerde] godsdienst*. Sindsdien geldt de vrije uitoefening van alle godsdiensten. Op 15 december van dat jaar is bepaald dat *kerken, torens en klokken, eigendommen zijnde van de gezamenlijke ingezetenen der respectieve gemeentens, steden of dorpen, die van den roomschen godsdienst en andere gezindheden, zoo wel regt hebben als de gereformeerden, om den aanvang van hunnen godsdienst, op zondagen en heiligdagen, en wanneer zij het noodig vinden, door het luiden der klokken op eene geschikte wijze, aan te kondigen*. Op 5 augustus 1796 heeft de Nationale Vergadering, representerende het Volk van Nederland, bij decreet bepaald *Dat geene bevoorregte noch heerschende Kerk in Nederland meer kan of zal geduld worden*. Daarna is in 1798 bij het bekende zesde additionele artikel van de Staatsregeling bepaald dat het kerkgenootschap met het grootste aantal leden het recht had de kerk te naasten. De plaatselijke besturen kregen opdracht een schikking te treffen tussen de verschillende kerkgenootschappen.

De schikking in Loon op Zand, en in vele andere gemeenten in Bataafs Brabant, heeft echter niet tot resultaten geleid. 'Wij zijn van mening dat het zesde additionele artikel alsnog dient te worden toegepast', aldus het gemeentebestuur.

Daarentegen meent de kerkenraad dat de kerk het eigendom is van de gereformeerde gemeente, waarbij Ockers c.s. zich beroepen op artikel 13 van de nadien van kracht geworden Staatsregeling van 1801. Zij gaan daarbij echter geheel voorbij aan de kerkgeschiedenis vanaf het jaar 1520, waaruit duidelijk blijkt dat alle parochiekerken in Brabant, waaronder die van Loon op Zand, op grond van 's Lands wetten, tot op de dag van vandaag eigendom zijn van de gezamenlijke ingezetenen in de onderscheiden steden, dorpen en plaatsen. Artikel 13 van de Staatsregeling van 1801 is in strijd met de historische rechten van de - overwegend katholieke - plaatselijke gemeenschap van het Straatskwartier. Temeer omdat de gereformeerden de kerk hebben verlaten, is het gemeentebestuur van mening dat het bevoegd is, mede om verder verval te voorkomen, deze aan de katholieke gemeente over te dragen. Derhalve wordt aan de commissie J&I voorgesteld in te stemmen met het rekest van de kerkmeesters Van Abeelen en Beerens.

Rapport van commissie J&I aan departementaal bestuur

Op 3 april 1805 ontvangt de commissie J&I het advies van het gemeentebestuur. Samen met het rekest van Van Abeelen en Beerens en de reacties daarop van gereformeerde zijde wordt het in handen gegeven van het commissielid Jan Krieger. Op 24 april heeft Krieger zijn rapport gereed en stelt hij aan zijn medeleden - Jan van Heurn en Petrus van Meeuwen - voor in te stemmen met het rekest. De commissie spreekt af deze kwestie de volgende dag inhoudelijk te bespreken.

Het rapport begint met een samenvatting van voornoemde stukken, gevolgd door het voorstel in te stemmen met het verzoek van de kerkmeesters, welke steeds meer bevreesd worden dat hun het gebruik van de schuurkerk wordt ontzegd. Zij hebben geen middelen om een nieuwe kerk te bouwen en de kerk in de dorpskom is door de gereformeerden verlaten en staat thans leeg, nadat ze door de storm van 9 november 1800 onbruikbaar is geworden. Krieger stelt voor het gemeentebestuur een bestek en begroting te laten opstellen en deze te laten inzenden aan de commissie van Financiën. Het DB is ook geïnteresseerd in de financiële positie van het rooms kerkgenootschap. Daarom moeten de kerkrekeningen over de jaren 1795 tot en met 1799 worden overlegd. En de municipaliteit van Loon op Zand moet zijn besluit van 26 oktober 1795 tot afschaffing van de kerkrechten op het kerkhof intrekken. De opbrengsten van die kerkrechten moeten in de kerkrekeningen worden verantwoord, en zodra de kerk door de rooms-katholieken in gebruik is genomen, moeten de opbrengsten van de kerkschaal, zoals vóór 1648 plaatshad, eveneens ten voordele van de kerkfabriek worden verantwoord.

Onderhoud kerk door tiendheffers

Tijdens de behandeling van het rekest van Van Abeelen en Beerens door de commissie J&I stelt het DB vragen aan de gemeentebesturen betreffende de verplichting van de tiendheffers tot het onderhoud van kerken en torens, zoals geregeld in het plakkaat van 16 januari 1778, dat op 4 maart 1805 door het Staatsbewind in zijn volle kracht is vernieuwd. Op 8 mei antwoordt het gemeentebestuur:

1. Loon op Zand bezit *een van ouds publieke parochiale kerk, tussen de 13e en 14e eeuw gebouwd, daaraan gehoord een toren, waarin geen tiendklok is bekend.*
2. De tienden die hier worden geheven zijn in 1269 door hertog Jan van Brabant ter leen gegeven aan Willem de Horne. Deze zijn thans in bezit van prins Constantijn Alexander van Salm-Salm, *wordende de pastorele tiendens, bestaande in zes halve klampen met de helft der smaltienden in deze gegeven wordende, jaarlijks wegens de Staat publiek verpacht.* Uit een bijgevoegde specificatie blijkt dat de jaarlijkse pachtsom in de jaren 1797-1804 niet onaanzienlijk was: gemiddeld f 2.367,-.
3. In hoeverre deze tienden geestelijk of wereldlijk zijn, menen wij dat deze *in der tijd gegeven zijn tot het onderhoud van de pastor en verder tot het in staat houden der groote of parochiekerk alhier; echter zullen wij volgaarne aan UL. meer verlicht oordeel dit overlaten.* Hierbij voegt het gemeentebestuur de reeds genoemde uitspraak van de Raad van Brabant van 12 november 1782, waarbij de tienden van het huis Van Salm-Salm vrij zijn *en exempt [uitgezonderd] van 't contribueren tot het bouwen, vernieuwen, repareren en onderhouden der kerk word gesteld.*

Een braaf antwoord van het gemeentebestuur dat zich nauwgezet beperkt tot het beantwoorden van de gestelde vragen zonder de gelegenheid te benutten om het laakbare gedrag in deze van de overheid aan de kaak te stellen. Zoals hierna nog nader zal worden

toegelicht, kwam het onderhoud van de kerk met toren ten laste van de tiendheffer, *welke tiendheffer is de Staat of het Land, dewelke jaarlijks en van onheuglijke tijden af, de tienden, bevorends bekend onder de benaming van de Staten Tiendens, publiek heeft laten verpachten.* Ondanks de jaarlijkse opbrengst van meer dan f 2.000,- heeft al tien jaar lang geen behoorlijk onderhoud meer plaatsgevonden, zelfs niet na de storm van 9 november 1800, die zo'n grote schade aan de kerk heeft veroorzaakt dat deze geheel en al onbruikbaar is geworden en bovendien heeft geleid tot onveiligheid voor nabije bewoners en passanten. In de loop der jaren zijn veel reparaties noodgedwongen op kosten van de ingezetenen uit de gemeentekas betaald.

Departementaal bestuur

In de vergadering van 25 april 1805 van het DB staat het rapport van de commissie J&I als agendapunt 35 op de agenda. Het besluit dat niet - zoals verwacht mocht worden - instemmend is, mag opmerkelijk genoemd worden: *Waarop gedelibereerd zijnde, is goedgevonden en verstaan, voors. rapport te houden in advis, hetzelfde met de bijlagen te doen drukken, en, veertien dagen na de distributie, aan de orde van den dag te stellen.* Hieruit valt af te leiden dat niet iedereen zich met het advies van de commissie kan verenigen. Door het rapport in druk te doen verschijnen, kunnen alle leden worden voorzien van een eigen exemplaar om het eens goed te kunnen bestuderen. Op 21 mei staat de kerkwestie Loon op Zand opnieuw op de agenda, maar wederom wordt de behandeling ervan uitgesteld. Ook een rapport van de commissie J&I betreffende een verzoekschrift van de classis 's-Hertogenbosch om de gereformeerden hun kerkgebouw te laten houden of, wanneer ze dit moeten afstaan, van een behoorlijk ander kerkgebouw te voorzien, wordt voor de tweede keer uitgesteld. Ook dit rapport heeft het DB na de eerste behandeling op 2 mei laten drukken.

Beide rapporten staan op 30 mei voor de derde keer op de agenda, maar weer wordt de besluitvorming uitgesteld, dit keer voor onbepaalde tijd. Van een vierde keer zou het niet meer komen. Het waarom van dit opmerkelijke uitstelgedrag blijkt uit het laatste agendapunt van diezelfde vergadering: het rapport van de eerder door het DB ingestelde 'plechtige commissie', bestaande uit de leden Van Meeuwen, Verhoysen en Krieger. De commissie Van Meeuwen c.s. was naar Den Haag afgevaardigd om de raadpensionaris te complimenteren en te trachten een oplossing te vinden voor enige geschilpunten tussen het DB en het voormalige Staatsbewind. Deze geschilpunten hebben onder meer betrekking op de kerk te Roosendaal en op 'het gebruik van sommige kerken in de Meijerij van den Bosch.' Tot die 'sommige kerken' behoort ook de parochiekerk van Loon op Zand, waarvan de stukken in gedrukte vorm door de commissie zijn meegenomen naar Den Haag. Alvorens de verschillende geschilpunten te bespreken, moest de commissie eerst raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck complimenteren. Deze was kort daarvoor onder invloed van de Franse keizer Napoleon in het zadel geholpen, terwijl het Staatsbewind aan de kant werd geschoven. Door deze ingreep werd ons land onder de eenhoofdige leiding van Schimmelpenninck als stroman van Napoleon geplaatst. Door een nieuwe constitutie, de Staatsregeling van 1805, kwam het bekende artikel 13 van de Staatsregeling van 1801 te vervallen en bezat het landsbestuur weer alle vrijheid om aan de redelijke verlangens inzake de teruggave van de oude parochiekerken aan de katholieken tegemoet te komen. Vanuit het hele land werden

bezoeken aan Den Haag gebracht om de raadpensionaris te complimenteren en van de gelegenheid gebruik te maken allerlei zaken onder zijn aandacht te brengen. Vanuit het katholieke Brabant werd hij vooral bestookt met klachten en verzoeken over de teruggave van de kerken.

De kerkkwestie is ook het belangrijkste onderwerp dat de commissie Van Meeuwen c.s. namens het DB in Den Haag moet aankaarten. De commissie verblijft een hele week in Den Haag en wordt daar welwillend aanhoord. Na het beleefdheidsbezoek aan Schimmelpenninck volgen besprekingen met de belangrijkste ministers en enige hoge ambtenaren, maar concrete besluiten blijven uit, behalve de toezegging dat de diverse aan de orde gestelde zaken nader zullen worden bestudeerd, waarna opnieuw overleg met het DB zal plaatsvinden. In de op 30 mei gehouden vergadering van het DB brengt de commissie verslag uit. De heren hebben in Den Haag hun best gedaan, 'edoch niet met het gelukkigste gevolg.'

Het overleg in de daarop volgende maanden, waarbij het DB wordt vertegenwoordigd door het lid De La Court, resulteert op 28 augustus 1805 in de instelling van een commissie die kennis heeft van de lokale omstandigheden om de raadpensionaris te adviseren over de afdoening van de hangende geschillen in Brabant *ten einde éénmaal zoo doemlijk worden uit den weg geruimd en voorgekomen, die onaangename twisten, welke maar al te veel en al te lang bij de onderscheidene ingezetenen hebben plaatsgehad.* Alle stukken over de 'kerkelijke geschillen in Brabant' worden in handen gesteld van deze commissie, die bestaat uit vier notabele en onafhankelijke leden van beide kerkgenootschappen, twee katholieken en twee gereformeerden. De leden zijn alle vier in Den Bosch woonachtige advocaten: Peter Verhoysen en Paulus de la Court, leden van het DB, Jan van Heurn, lid van de raad van financiën, en Hugo Bowier, praktiserend advocaat. Het klinkt veelbelovend, maar erg voortvarend zal dit viertal niet tewerk gaan. Ze beginnen met het opvragen bij gemeenten en kerkgenootschappen van informatie die de voorbije jaren al meerdere keren is opgevraagd. Op 4 december 1805 stuurt het gemeentebestuur de ingevulde vragenlijst naar Den Bosch met onder meer de aantallen leden per kerkgenootschap: katholieken 3116, gereformeerden 342, joden 35 en luthers 1.

Rekest gereformeerden Straatskwartier

Op 21 februari 1806 ontvangt het gemeentebestuur een brief - gedateerd 27 mei 1805 - met het verzoek daarover advies uit te brengen aan de commissie Verhoysen. In de brief richten twee in de dorpskom woonachtige gereformeerden - Simon de Gester en Johanna Hoets, weduwe van de voormalige koster-schoolmeester Thomas Johannes Bain - zich opnieuw en met veel omhaal van woorden tot de landsregering met het verzoek hun 'geruïneerde en vervallen kerk' te herstellen, of zoals het in de brief wordt verwoord:

Het is dan daarom Hoog Mogende Heeren! dat wij onder 't gunstig welnemen, Uw Hoog Mogende! Eerbiedig verzoeken, van zodanige voorziening deswegens daar te stellen, als tot conservatie van den eigendom aan onze kerk, tot behoud van onze dierbare, en gewoone Openbaare Gereformeerde Godsdienst alhier aan 't Dorp, den vorig Luister van ons Vaderland, en ten Besten van 't Dorp of Parochie door Uw Hoog Mogende! naar derzelve Hooge Wijsheid, zullen gelieven goedvinden en oordeelen te behooren.

Op 27 februari bespreekt de municipaliteit de brief en besluit deze voor kennisgeving aan te nemen en vooralsnog in advies te houden. In de vergadering van 26 maart worden de gereformeerde ledematen van het Straatskwartier gehoord. Alleen Jan Gerlach Verbeek en zijn zuster Johanna Elisabeth Verbeek verklaren zich tegen het verzoek. De overige aanwezigen zijn vóór: Nicolaas de Gester, Dominicus van den Hammen, Christina Johanna Bain, Adriana van Rijswijk, Maria de Vries en Catharina Swart.

Bij brief van 11 april wordt aan de commissie Verhoysen verslag uitgebracht van de hoorzitting. Vervolgens vindt de gemeente het 'tot opheldering ter dezer materie' gewenst haar eerder verzoek tot teruggave van de kerk aan de rooms-katholieken toe te lichten en haar *verwondering te betuigen over de ontevreden en allezints ten onregte ene geheel en al verkeerde woelingen en twistzieke gaardheid* van de briefschrijvers. Helemaal verwonderd is men over de eerste ondertekenaar, Simon de Gester, 'zijnde een persoon welken alhier als vreemdeling en kostganger is bekend, die noch gegoed noch geërft is', als schoenmakersgezel 'zijn gering bestaan met muiltjesmaken' verdient en niet bijdraagt in de dorps- en landslasten. Na te hebben geattendeerd op enige onjuistheden in de brief, besluit de gemeente met de wens uit te spreken dat de kerk 'geheel en al mogte worde geamoveerd, ter voorkominge van verdere te vreezene instortingen, dan wel deswegens omtrent hetzelfde, eene zoodanige dispositie mogte werde daargesteld, als de verdere ruïnes en overblijfszels van 't zelve allernoodzaaklijkst vorderen, ter voorkoming van alle te dugten onhijlen.' Kortom: herstellen of slopen!

De in het Vaartskwartier woonachtige gereformeerden tonen zich eveneens verbolgen over de onredelijke opstelling van hun geloofsgenoten in het Straatskwartier. De kritiek die zij uiten komt in grote lijnen overeen met die van het gemeentebestuur. Zonder de nieuwbouw hadden zij geen nieuwe predikant tegen het bescheiden traktement van f 600,- per jaar kunnen beroepen. Het is begrijpelijk dat die kerk aan de Loonsendijk in het Vaartskwartier is gebouwd, omdat daar 320 gereformeerden wonen. De nieuwe kerk is voor de gehele gemeente gebouwd, ook voor het 'klijn getal van slegts 3 of vier hujsgezinnen', die in het Straatskwartier wonen. Voor hen wordt trouwens aldaar elke drie à vier weken de godsdienst uitgeoefend, niet omdat de predikant daartoe verplicht is, 'maar alleen om ontevredenen en misnoegden te overtuijgen, dat men meer doet dan zelfs noodzaaklijk is'. De gereformeerden van het Vaartskwartier beëindigen hun brief - via het gemeentebestuur - aan de commissie Verhoysen met 'Zie daar Mijn Heeren! hoe leugenagtig hun bericht, hoe onbillijk de klagten, en hoe ongegrond en onrechtmatig' het verzoek van Simon de Gester en Johanna Hoets, de een 'kostganger zijnde, die geen vaste domicilium in deeze gemeente is hebbende' en de ander 'een persoon van klimmende jaaren is, denkelijk haaren levensloop niet lang van duur meer zal zijn'.

Met het kleine groepje gereformeerden in de dorpskom heeft het gemeentebestuur intussen heel wat te stellen. In de vergadering van 19 mei verzoekt 'kerkmeester der parochiale kerk' Dirk Thomasse Rijken om overgave van het koperwerk dat in de kerk alhier niet meer wordt gebruikt. Het is thans in bewaring is bij koster Nicolaas de Gester, maar die blijft na herhaalde aanmaningen halsstarrig weigeren om het over te dragen. Het gaat om een lessenaar met arm, een onderstel van het doopbekken, een zandloper met voet en een

naammerk. Op aandringen van de 'regenten van Loon op Zand, als opperkerkmeesteren van de parochiale kerk' gaat De Gester uiteindelijk overstag en overhandigt hij het koperwerk aan de vorster.

Commissie Verhoysen

Zoals gezegd gaat de commissie Verhoysen niet voortvarend tewerk. Ook op de uit Loon op Zand toegezonden brieven volgt geen enkele reactie uit Den Bosch. In de zomer van 1806 vervangt Napoleon raadpensionaris Schimmelpenninck en zet zijn broer Lodewijk Napoleon op de troon van het koninkrijk Holland. In een ambtelijk rapport wordt de nieuwe koning geïnformeerd over de 'verdrietige kerkelijke geschillen in Brabant'. Alle stukken daarover zijn in augustus 1805 in handen gesteld van de commissie Verhoysen, bestaande uit 'vier kundige en in loco bekende personen', die over de wijze van afdoening moet adviseren. *Deze commissie, schoon reeds meermalen nader aangeschreven en verzocht, heeft nog niet gerapporteerd, maar wel spoedig rapport beloofd.* De koning krijgt het advies de commissie 'met de meeste aandrang te verzoeken hun rapport te willen bespoedigen'. Op 22 juli 1806, bijna een jaar na de instelling, stuurt de commissie haar eerste rapport naar Den Haag. Het gaat over een zevental zaken, die volgens Verhoysen c.s. het meeste spoed vereisen, waaronder Schijndel, Roosendaal en Gilze, met de belofte spoedig over de overige geschillen advies te zullen uitbrengen. De minister die het rapport aan de koning aanbiedt, voegt daarbij zijn adviesnota waarin hij Verhoysen c.s. min of meer excuseert voor de trage gang van zaken: *De omzichtigheid waarmee ze hun arbeid moesten verrichten en de onderscheidene moeilijkheden die zich daarbij voordeden, zijn de oorzaak geweest dat deze commissie eerst onlangs haar rapport aan mij heeft kunnen toezenden (...),* waaraan hij echter toevoegt: *Onnodige vertraging leidt tot voortdoring en vermeerdering der hatelijke onaangenaamheden die de meeste geschillen gewoonlijk vergezellen, terwijl daarenboven de belanghebbenden op sommige plaatsen waar de betwiste gebouwen ledig staan en vervallen door verder uitstel zonder noodzaak worden benadeeld (...).* Daarom zullen zo spoedig mogelijk voorstellen volgen over de 'verdere aanhangige kwesties', zo belooft de minister [Memo minister van Eredienst aan koning Lodewijk Napoleon van 29 september 1806.] Maar tegelijkertijd wordt de regering in Den Haag overstroomd met rekesten uit het gehele land van gereformeerde kerkgenootschappen die omstandig betogen dat de kerken die zij al meer dan twee eeuwen bezitten hun wettig eigendom zijn en dat naasting ervan onrechtmatig is. Het zijn uniforme, gedrukte rekesten, waaruit blijkt dat het om een gecoördineerde actie gaat om de landsregering en de nieuwe koning te beïnvloeden. Ook het Gereformeerd kerkgenootschap van Loon op Zand dient op 6 november 1806 zo'n rekest in. Initiatiefnemer is emeritus predikant Johannes van Roijen. Maar liefst 70 hoofden van huisgezinnen plaatsen hun handtekening mede voor de 220 overige leden van hun gezinnen.

Intussen laten vervolgrapportages van de commissie Verhoysen op zich wachten. Wat uit de ambtelijke correspondentie naar voren komt, is dat geschillen over bezit en onderhoud van kerkgebouwen in Brabant zich niet alleen afspelen tussen roomse en gereformeerde geloofsgemeenschappen, maar ook tussen overheidsinstanties, met name tussen het DB en de raad van financiën die op de stoel van het DB wil gaan zitten. Dit soort territoriumdrift is zeker ten koste gegaan van de zaak zelf: het uit de weg ruimen van geschillen over

kerkgebouwen. Daarbij komt dat na de installatie van Lodewijk Napoleon tot koning van Holland de werkzaamheden van de commissie Verhoysen worden 'gestremd', met name doordat drie van de vier leden een andere functie krijgen. Zo vertrekt Verhoysen naar Den Haag, waar hij als secretaris-generaal de hoogste ambtenaar wordt op het ministerie van Justitie en Politie. De vier commissieleden krijgen op 1 augustus 1807 onder dankzegging voor de bewezen diensten 'in deze zoo belangrijke als moeilijke zaak' het verzoek de zich nog in hun handen bevindende onafgedane stukken over te dragen aan de landdrost van Brabant. De landdrost als hoogste provinciale functionaris (thans de commissaris van de koning) krijgt van koning Lodewijk Napoleon opdracht zijn best te doen de kerkelijke geschillen 'op eene vriendelijke en billijke wijze' uit de weg te ruimen. De onafgedane stukken hebben onder meer betrekking op Alem, Bavel, Gemonde en Empel; de onafgedane stukken van Tilburg, Oosterhout, Loon op Zand en vele andere gemeenten zijn kennelijk in de Bossche en Haagse archieven onder het stof uit het zicht geraakt.

Koning Lodewijk Napoleon

De komst van de katholieke Lodewijk Napoleon naar Holland om ons land als koning te regeren, doet de hoop van katholieken op gelijkberechtiging toenemen. In het jaar 1807 zijn in veel Brabantse dorpen nog steeds een paar gereformeerde gezinnen in het bezit van de oude grote parochiekerk, terwijl de talrijke katholieke bevolking zich moet behelpen in een te kleine schuurkerk. [Johan Joor, *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiming en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)*, Amsterdam 2000, 175-185.]

Lodewijk probeert met ernst aan deze onrechtvaardige toestand een einde te maken. Hij stelt zich persoonlijk op de hoogte van de toestand in Brabant, wat op 4 mei 1809 tot teruggave van enkele kerken leidt, onder meer in de steden Bergen op Zoom en Breda. Intussen bereikt hem een grote stroom rekesten uit het Brabantse land over onopgelost gebleven geschillen, maar om onduidelijke redenen niet van het rooms kerkgenootschap van het Straatskwartier, terwijl teruggave van de parochiekerk aan de katholieken ongetwijfeld voldoet aan Lodewijks criteria 'rechtvaardig' en 'billijk'. Daarentegen dienen wel de enkele in de dorpskom woonachtige gereformeerden een verzoek in om er eenmaal per veertien dagen in te mogen kerken en om er tweemaal per jaar de sacramenten te laten bedienen en daartoe de kerk van rijkswege te herstellen of te verkleinen. De landdrost van Brabant en de minister van Eredienst kunnen zich niet achter dit verzoek scharen. Het gereformeerd kerkgenootschap van Loon op Zand beschikt reeds over een kerk aan de Loonsendijk. Dit heeft het verlangen om een dienst te verrichten in een andere kerk 'zeer verzwakt' vinden ze. Het gebruik van twee kerkgebouwen voor een kerkelijke gemeente van slechts 360 zielen moet als 'overtollig' worden beschouwd, waaraan zij toevoegen: *Dat ook hieraan nog meer obsteert [belemmert] het bij Uwe Excellentie bekend overgaan van de parochiale kerk van Loon op Zand aan de Roomsche Gemeente*. Hieruit mogen we afleiden dat de katholieke koning Lodewijk Napoleon, die op dat moment een rondreis door Brabant maakt en veel toezeggingen doet, van mening is dat (ook) de Loonse kerk aan de katholieken moet worden teruggegeven. [Zie ook: Hans van den Eeden, *Leve de koning! Lodewijk Napoleon op reis door Brabant en Zeeland*, Heusden 2009.]

De koning stelt de landdrost van Brabant verantwoordelijk voor het maken van schikkingen. De onderzoeken moeten gebeuren door speciaal daarvoor in te stellen commissies. De daadwerkelijke teruggave van kerken aan katholieken blijft echter gering door onvoldoende medewerking van de minister en de ambtelijke instanties. In een interne notitie beschrijft de niet-katholieke hoofdcommies Jacobus Didericus Janssen, door wiens handen op het ministerie van Eredienst alle stukken over de teruggave van kerken gaan, zijn werkzaamheden onder Lodewijk Napoleon achteraf als een *soort van worstelstrijd, waarin men van onze kant trachtte zoveel mogelijk te behouden en van Roomse kant zoveel mogelijk trachtte te verkrijgen*. In opdracht van de koning moest men wel tot schikkingen overgaan 'waar ons verlangen was die tot zo weinig mogelijk te reduceren. Dit zou nog al gelukt hebben', maar Lodewijks reizen in Brabant 'wierpen het huis door de glazen.' Als gevolg van de ambtelijke tegenwerking zijn veel zaken nog in behandeling wanneer Brabant in 1810 aan het grondgebied van Frankrijk wordt toegevoegd, enige tijd later gevolgd door het gedwongen aftreden van koning Lodewijk en de inlijving van de rest van ons land bij Frankrijk. In de troebele tijden onder keizer Napoleon, die andere prioriteiten heeft, komt van verwezenlijking van de door koning Lodewijk gedane beloften niets meer terecht. De katholieken zullen moeten wachten op de val van Napoleon en de regering van koning Willem I.

4. Teruggave kerk onder koning Willem I

Vooraf

Bij hun vertrek in 1813 laten de Fransen niet alleen de Loonse parochiekerk en vele andere Brabantse kerken in verval achter, maar ook een land waarin grote armoede en werkloosheid heerst en de staatsschuld enorm is. Van dat land wordt in het najaar van 1813 Willem I de nieuwe vorst. De koning kopieert de Franse autoritaire regeerstijl en neemt zelf alle touwtjes in handen. Geleidelijk komt een tumultueuze tijd tot bedaren.

Na het herstel van de geordende toestanden begint men allerwegen weer te denken aan verwezenlijking van de vroegere toezeggingen ter zake van oude parochiekerken. Veel Brabantse katholieken wenden zich tot koning Willem I. Deze is bereid tot teruggave wanneer hem dat rechtvaardig toeschijnt, maar wil dan wel af van de onderhoudsplicht van de overheid. Domeinen heeft weliswaar als geestelijke tiendheffer gedurende de gehele Bataafs-Franse Tijd zijn onderhoudsplicht verwaarloosd, maar is volgens wet- en regelgeving nog altijd verplicht tot instandhouding en onderhoud van de kerkgebouwen.

Bouwvallig, dakloos en leegstaand

Tot de vele verzoeken uit Brabant aan de koning om teruggave van kerken behoren ook die van Midden-Brabantse gemeenten zoals Drunen en Tilburg, maar Loon op Zand ontbreekt. Wel wordt door het Loonse gemeentebestuur meermaals aan het provinciaal bestuur melding gemaakt van de in zeer slechte staat verkerende leegstaande kerk. Bijvoorbeeld op 14 januari 1815: 'De grote of parochiale kerk is met de storm van 9 november 1800 geheel en al onbruikbaar geworden en wordt door geen kerkgenootschap geoccupeerd.' Op 16 augustus van datzelfde jaar: 'Publieke gebouwen die desnoods gebruikt kunnen worden voor magazijnen, kazernes of hospitalen: de grote kerk aan de dorpskom, thans in bouwvallige staat en dakloos.' Wél richt in 1816 predikant Johannes Leyds zich tot Zijne Majesteit met het verzoek om verhoging van zijn sober traktement. Via de gouverneur wordt het voorgelegd aan de burgemeester met het verzoek om advies. Burgemeester Tijsmans antwoordt dat er in de dorpskom vijfentwintig gereformeerden wonen. Onder hen veel bejaarden, voor wie de afstand naar de kerk aan de Loonsendijk te groot is om de kerkdiensten bij te wonen. Zij zouden graag zien dat de ook aan de Loonsendijk wonende predikant op bepaalde tijden de dienst in het schoollokaal in het dorp komt verrichten, zoals hij dat in het verleden heeft gedaan, maar waarmee hij is gestopt vanwege de vervoers- en andere kosten die dat voor hem met zich meebracht. Het is billijk om te voldoen aan het verzoek van de predikant, maar dan moet hij wel op te bepalen vaste tijden de dienst aan de parochie komen verrichten, zodat tevens wordt voldaan aan het billijk verlangen van de aldaar wonende gereformeerden. Het is prijzenswaardig dat de burgemeester begrip toont voor de verlangens van de kleine gereformeerde minderheid in de dorpskom, maar in het licht van de gehele voorgeschiedenis is het verbazingwekkend dat hij niet van de gelegenheid gebruik maakt om nogmaals te wijzen op de problematische situatie waarin de grote katholieke meerderheid verkeert, die nog steeds op de schuurkerk is aangewezen, terwijl de grote leegstaande parochiekerk staat te verpauperen, 'zonder dak en plafonds zoodat de predikstoel van den Domini is verrot en de

flierbomen er in groeiden', zoals pastoor Klijsen het later zou uitdrukken. [P.H. Klijsen, *Notulen over de geprojecteerde restauratie van het R.K. Kerkgebouw te Loon op Zand 1877*, 42.]

De kerk zelf wordt weliswaar door geen enkel godsdienstig genootschap gebruikt, het kerkhof daarentegen is nog wél in gebruik. In deze enige begraafplaats in de gemeente worden de lijken begraven van zowel de gereformeerde als de katholieke ingezetenen, ongeacht waar de overledene woonachtig is geweest: in de dorpskom of in Kaatsheuvel of een van de andere gehuchten. In december 1816 vraagt een aantal Kaatsheuvelse notabelen aan het provinciebestuur van Noord-Brabant toestemming voor de aanleg van een eigen kerkhof. In eerste instantie wordt dit afgewezen, maar een jaar later na een nieuw verzoek geeft het college van Gedeputeerde Staten (hierna: GS) alsnog toestemming voor een begraafplaats bij de Kaatsheuvelse parochiekerk, dit ondanks verzet van het gemeentebestuur. Het belangrijkste argument tegen is dat een nieuw kerkhof in Kaatsheuvel zeer nadelig zal zijn voor de inkomsten van de Loonse parochiekerk; de begraafrechten kunnen niet worden gemist omdat die kerk dringend herstel behoeft en eindelijk eens zou moeten worden teruggegeven aan het rooms kerkgenootschap. Het gemeentebestuur herinnert in dit verband de provincie aan de op 9 juli 1817 aan de gouverneur gezonden brief over de toestand van de kerk. [Jan van Iersel, 'Een kerkhof voor Kaatsheuvel', *Aaw nieuws?*, 2013, nr. 1, 9-13.]

Verzoek aan gouverneur om herstel en teruggave kerk

De brief van het gemeentebestuur van 9 juli 1817 is het antwoord op vragen van de gouverneur: staat er in Loon op Zand een kerktoren bij de parochiekerk en zo ja, komt het onderhoud daarvan ten laste van de tiendheffer, van de burgerlijke gemeente of van het kerkgenootschap dat de parochiekerk gebruikt en hoe was het onderhoud van de toren geregeld voor het jaar 1795?

Ditmaal maakt de gemeenteraad wél van de gelegenheid gebruik om de godgeklagde toestand waarin als gevolg van een tekortschietende overheid zowel het kerkgebouw als de katholieke bevolking van de parochie zich reeds vele jaren bevinden:

- Na het plakkaat van de Staten-Generaal van 16 januari 1778 over het repareren, vernieuwen en onderhouden van de parochiale torens en kerkgebouwen, heeft de heer, als grondheer van de heerlijkheid Loon op Zand, voor de Raad van Brabant betoogd dat zijn tienden in deze gemeente nimmer in handen zijn geweest van 'geestelijke personen of corpora's [kloosters]' en dat hij derhalve niet verplicht is als tiendheffer bij te dragen in het onderhoud van toren en kerkgebouw aan de parochie alhier. De Raad van Brabant heeft met dit betoog ingestemd zodat de heer voor altijd is vrijgesteld van de onderhoudsverplichting van toren en kerk.
- Overeenkomstig genoemd plakkaat van 16 januari 1778 heeft de Staat zich belast met het onderhoud van toren en kerk, zoals blijkt uit de parochiale kerkrekeningen van de jaren vóór 1795. Het onderhoud is steeds geschied na goedkeuring van de rentmeester der geestelijke goederen (Domeinen) en na publieke aanbesteding. De kosten zijn door de rentmeester betaald uit de fondsen of opbrengsten 'der van ouds benaamde geestelijke of staten tienden', bestaande uit zeven klampen: Efteling, Kraanven, Westloon, Molenstraat, Zuidzijde Vaart, Noordzijde Vaart en smalle tienden.

- Gedurende de laatste twintig jaren hebben deze tienden f 45.000,- opgebracht, dit is f 2.250,- per jaar! Echter vanaf het jaar 1795 tot heden heeft de Staat geen onderhoud meer verricht, noch aan de toren, noch aan het eraan vaststaande kerkgebouw.
 - Bij de hevige storm van 9 november 1800 heeft vooral het kerkgebouw grote schade opgelopen en is het nagenoeg dak- en glasloos geworden. Sindsdien is het door slecht weer en in de winterseizoenen steeds verder 'ontrampolineerd' geworden, dat het zelve zig geheel en al als eene ruïne vertoont, en ook het houtwerk in de romp van hetzelfde, aan de verteringen van lucht en water ter verrotting is overgegaan, en van tijd tot tijd bouwvallen van balk en ander zwaar houtwerk, vervuurd, verweerd of vergaan ter neder storten'. De staat van de toren is minder gevaarlijk, maar deze behoeft wel hoognodig reparatie om verder verval te voorkomen en het risico voor de omgeving van vallend steen weg te nemen.
 - Voorheen werd de kerk gebruikt door het gereformeerd kerkgenootschap. Thans bestaat dit uit 360 zielen, waarvan slechts een twintigtal woonachtig in de parochie, en de overigen voornamelijk aan de Loonsendijk, ongeveer twee uur verwijderd van de parochie. Enige tijd na de storm van november 1800 heeft dit kerkgenootschap met toestemming van het DB vrijwillig en op eigen kosten een kerk met predikantswoning aan de Loonsendijk gebouwd. Sindsdien staat de verlaten kerk in de dorpskom ten prooi aan storm en verwoesting wat 'eene allerafzigtelijkste en akelige vertoning opleverd, kenschetzende de diepste vervalling.'
 - Het aantal katholieken bedraagt 3380 zielen, waarvan 2155 in het Vaartskwartier, alwaar in Kaatsheuvel een behoorlijke kerk met pastoorswoning staat en een pastoor en een kapelaan zijn gevestigd. Aan de parochie of het Straatskwartier, waar 1225 zielen wonen, bevindt zich een behoorlijke pastorie voor de pastoor en de kapelaan. De dienst wordt er gedaan in een vroegere brouwerij van de heer, *edog welk ongezonder en meest in allen opzigten geheel en al ongeschikt en zeer slegt gesitueerd lokaal dan ook nog veels te klein is ter verrigting van gedagten dienst, ter zaake van den bekrompen en engen omvang niet bevattende kunnen het getal der leden van de kerk, en dus, ook nog in veele andere betrekkingen te regt als geheel en al ongeschikt kan worden aangemerkt, en maar altoos ook nog een onzeker verblijf is, hetwelk op de eerste terug vordering, dadelijk aan ontruiming onderhevig is.*
 - Gezien al het voorgaande is de raad van oordeel dat de opbrengst van de jaarlijkse verpachtingen van de geestelijke of Statentienden in een fonds dienen te worden gestort voor de herstellingen en reparaties van de parochiale toren en kerk.
- Ten slotte dringt de raad er bij de gouverneur op aan te bewerkstelligen dat de Staat zorgdraagt voor de opbouw van het kerkgebouw en voor de nodige reparaties van de toren en daarna het in bruikbare staat gebrachte kerkgebouw toewijst aan de rooms-katholieke gemeente van het Straatskwartier om daarin haar godsdienst te kunnen uitoefenen.

Rekest gemeente aan koning Willem I

Een half jaar lang gebeurt er weer helemaal niets, behalve dan dat er druk wordt overlegd over een kerkhof voor Kaatsheuvel, met als einduitkomst dat het provinciebestuur op 7 januari 1818 de knoop doorhakt: na veel bidden en smeken krijgt Kaatsheuvel toestemming voor de aanleg van de zo lang begeerde eigen begraafplaats bij de kerk.

Later diezelfde maand, op 27 januari 1818, dient het gemeentebestuur een rekest in bij koning Willem I dat geheel overeenkomt met de brief aan de gouverneur van 9 juli 1817, zij het in meer nederige bewoordingen. Mede om te voldoen aan het verlangen van de leden van

het rooms kerkgenootschap in het Straatskwartier wordt verzocht de toren en de kerk op kosten van het Land te herstellen en over te geven aan het rooms kerkgenootschap, hetwelk niet nadelig is voor het gereformeerd kerkgenootschap.

Namens de koning wordt het rekest voor advies voorgelegd aan de directeur-generaal van de Hervormde Eredienst en de directeur-generaal van de Katholieke Eredienst. (Het in de Franse Tijd bestaande ministerie van Eredienst wordt onder koning Willem I gesplitst in generale directies (departementen), een voor de zaken der hervormde en andere erediensten behalve de rooms-katholieke en een voor de rooms-katholieke eredienst, beide onder leiding van een directeur-generaal, hierna korthedshalve aangeduid als DG Hervormde Eredienst respectievelijk DG Katholieke Eredienst.)

De DG Hervormde Eredienst legt het rekest op zijn beurt weer voor aan de Brabantse gouverneur. Deze antwoordt al op 10 februari dat de door het Loonse gemeentebestuur geschetste situatie waarheidsgetrouw is en dat het 'onwedersprekelijk' is dat Domeinen namens het Land onderhoudsplichtig is. De gouverneur voegt eraan toe dat 'men' (het gereformeerd kerkgenootschap en/of de gemeente Loon op Zand) na de storm van november 1800 heeft verzuimd op herstel van de kerk aan te dringen. Hij ziet hierbij over het hoofd dat de gereformeerden als bezitter van de kerk wel degelijk aan het landsbestuur om herstel van de stormschade hebben verzocht, zij het pas drie jaar later, welk verzoek op 4 november 1803 is afgewezen. Hoe dan ook, de gouverneur acht het billijk dat Domeinen opdracht krijgt de kerk te herstellen en dat deze daarna wordt toegewezen aan het rooms-katholiek kerkgenootschap van de parochie.

Ambtelijke bezwaren van gereformeerde zijde

De DG Hervormde Eredienst meent geen genoegen te moeten nemen met het antwoord en legt aan de gouverneur een aantal vragen voor. Het zijn vragen die overbodig zouden zijn geweest wanneer hij de stukken van de twee vorige naastingsverzoeken of de archieven van Domeinen had geraadpleegd. Het heeft er veel van weg dat het hem alleen te doen is om een voortvarende afhandeling van het rekest te dwarsbomen. De vragen voorspellen hoe dan ook niet veel goeds:

1. Is herstel van toren en kerk nog mogelijk of moeten ze geheel opnieuw worden opgebouwd en kan een ruwe kostenberekening worden overgelegd?
2. Op welke grond is Domeinen verplicht een geheel vervallen en onbruikbare toren en kerk opnieuw op te bouwen?
3. In welke staat verkeert de huidige kerk van het rooms-katholiek kerkgenootschap, waarom is die niet geschikt, en hoe is de financiële positie van dat kerkgenootschap?
4. Is er een overeenkomst gesloten tussen het rooms-katholiek en het gereformeerd kerkgenootschap over het bezit van de parochiekerk en zo niet, hebben er dan niet minstens onderhandelingen tussen beide kerkgenootschappen plaatsgevonden en hoe is het verloop daarvan geweest?
5. Welke fondsen zijn aan de kerk verbonden en wie is thans de bezitter ervan?

De gouverneur stuurt de vragen regelrecht door naar de burgemeester. Fungerend (tijdelijk) burgemeester Jan Cornelis Tijsmans stuurt na overleg met de gemeenteraad op 27 maart 1818 het volgende bericht ter beantwoording:

1. De van een zeer fraaie bouworde zijnde toren, die vier zware metalen klokken bevat met een 'zeer geëxtendeerd geluij', behoeft enige noodzakelijke reparaties, met name aan het leien bekleedsel van de spits. Ook moet enig houtwerk in de toren zelf worden vernieuwd. De kosten worden geraamd op vier à vijfhonderd gulden. Het herstel van de kerk is meeromvattend. Het betreft hier een kruiskerk, waarvan alleen nog de romp of het staande muurwerk en de pilaren binnenin 'hecht, sterk en in een gezonde staat' schijnen te zijn. Globaal berekend bedragen de kosten van het nieuw te maken dak-, kap-, balk-, hout-, glas- en vloerwerk aan materiaal en arbeidslonen vijf- à zesduizend gulden.
2. Op grond van de wettelijke regelingen, met name het plakkaat van 16 januari 1778, is Domeinen verplicht tot het onderhoud van toren en kerkgebouw. Een rechterlijke uitspraak heeft de heer daarvan vrijgesteld, omdat hij voor de Raad van Brabant heeft bewezen dat de hem nog toebehorende tienden nimmer in handen van geestelijke personen of corpora's zijn geweest en dat 'in vele vroegere jaren' door de toenmalige heer aan de Staat zijn afgestaan zeven klampen tienden ten behoeve van het onderhoud van toren en kerkgebouw, benevens voor het tractement van de predikant en wat dies meer zij. Domeinen is dus gehouden tot het herstel van toren en kerk, die alles behalve geheel zijn vervallen. De toren wordt nog dagelijks gebruikt en heeft 'een zeer goed gaande en slaande uurwerk'.
3. De rooms-katholieke kerkschuur aan de parochie is een nauw langwerpig vierkant lokaal, waarin zich vroeger een kleine brouwerij bevond, dat in eigendom toebehoort van de heer, die het tot wederopzegging heeft afgestaan voor het verrichten van de godsdienst. Dit lokaal is geheel en al onvoldoende, veel te klein en ongeschikt, omdat het *zeer dompig en vogtig is, schadelijk en bederflijk voor de objecten in hetzelfde geplaatst, ook nadelig voor de gezondheid, vermits de kleinheid en engte van hetzelfde een benauwdheid bij het verrichten van de dienst op de zon- en feestdagen veroorzaakt, tengevolge waarvan zeer dikwijls vele kerkgangers toevallen van flauwtens en andere verstorende inconveniënten overkomen, dewelke zeer hinderlijk voor allen zijn bij de waarneming van de godsdienst, en veeltijds zeer onaangename verontrustende bewegingen veroorzaken.* Het 1225 zielen tellend rooms-katholiek kerkgenootschap van het Straatskwartier heeft slechts inkomsten uit collectes op zon- en feestdagen, die zo gering zijn dat er niet eens het gewone jaarlijkse onderhoud van betaald kan worden.
4. Er is geen overeenkomst gesloten tussen het rooms-katholiek en het gereformeerd kerkgenootschap over het bezit van de parochiekerk. Het katholiek kerkgenootschap van het Vaartskwartier heeft in 1798 afstand gedaan van naasting. Voor de bezitter, het gereformeerd kerkgenootschap, was het 'een ondienstig en ongelegen gebouw'. Sinds dit kerkgenootschap in 1804 uit eigen middelen een geschikte kerk heeft gebouwd aan de Loonsendijk, waar de meeste leden wonen, staat de parochiekerk leeg. Het rooms-katholiek kerkgenootschap van het Straatskwartier zag ervan af om er aanspraak op te maken, omdat het bij een overeenkomst met het gereformeerd kerkgenootschap een uitkering in geld had moeten doen en het niet over de daarvoor vereiste middelen beschikt.
5. Behalve de zeven klampen vroegere Staten-, nu Domeintienen, welke de laatste twintig jaar gemiddeld f 2.250,-, hebben opgebracht, bezit de kerk een obligatie van f 350,- uit 1785, nadien getertieerd en een 'manuaaltje of renteboekje' met een opbrengst van minder dan f 32,- jaarlijks. Het renteboekje berust onder het bestuur van het gereformeerd kerkgenootschap.

De gouverneur stuurt de antwoorden door naar de DG Hervormde Eredienst, waarbij hij twee punten meer nadrukkelijk onder de aandacht brengt:

Ad 2. Dat de kosten van herstel zo hoog zijn, is vooral te wijten aan het achterstallig en het onvoldoende onderhoud waardoor toren en kerk in een slechte toestand zijn geraakt. Dat onderhoud had volgens het plakkaat van 16 januari 1778 door Domeinen moeten gebeuren. Het Land had immers het genot van de zeven klampen tienden.

Ad 4. Het rooms-katholiek kerkgenootschap aan de parochie heeft haar recht op de kerk niet alleen niet doen gelden uit onvermogen om een uitkering te doen aan het gereformeerd kerkgenootschap, maar ook 'uit hoofde van den invloed van sommige personen die dusdanige hatelijkheden wenschten te vermijden'. Dit laatste is een merkwaardige toevoeging, omdat deze verklaring in de brief van Tijsmans niet voorkomt. Wél echter in een conceptbrief die hij al op 8 maart - vóór de bespreking in de gemeenteraad - naar de gouverneur had gestuurd. Het komt aannemelijk voor dat hierin de verklaring moet worden gezocht waarom de rooms-katholieke gemeente van de parochie zich steeds zo terughoudend en passief heeft opgesteld bij het opeisen van de kerk. Het niet kunnen betalen van de bij naasting verplichte uitkering aan het gereformeerd kerkgenootschap kan niet de echte verklaring zijn. Het ging om een bedrag van nog geen f 500,- op een aantal van zo'n 1200 zielen, ofwel f 0,40 per ziel, terwijl het gereformeerd kerkgenootschap, dat slechts 350 zielen telde, f 14.000,- wist op te brengen voor de nieuwbouw aan de Loonsendijk, maar liefst f 40,- per ziel! Waarschijnlijker is het dat 'sommige personen', mogelijk het hoger kerkelijk gezag, het kerkbestuur heeft weerhouden van een meer actieve opstelling bij het verkrijgen van de grote kerk. Van vicaris Van Alphen is bekend dat hij, hoewel hij naasting volkomen rechtvaardig achtte, in de praktijk allerlei bezwaren zag - zeker in de beginjaren 1798-1801 - die hem zijn onderhorigen tot voorzichtigheid deed manen. Een van zijn beweegredenen was dat hij de goede verstandhouding met de andersgelovigen wilde bewaren. Onberaden en overhaaste 'drijfverij' zou hen kunnen verbitteren. Het waren onzekere tijden en wie weet, hoe spoedig de tot voor kort overheersende kerk haar oude bevoorrechte positie weer zou gaan hernemen! Voor wat betreft de kerk in Loon op Zand kan een bedenking van Van Alphen zijn geweest hoe - afgezien van de verplichte uitkering - een armlastige gemeente (kerkelijk én burgerlijk) zo'n groot gebouw zou moeten onderhouden? [P. Noordeloos, 'De houding van den Apostolischen Vicaris A. van Alphen ten opzichte van het in gebruik nemen der genaaste kerken', *Bossche bijdragen deel XIV (1936-1937)*, 207-302. A.M. Frenken, 'Van Alphen en de Kerkelijke Toestand te 's-Hertogenbosch', *Bossche bijdragen*, (21) 1951/53.]

De volgende ambtelijke stap is dat de DG Hervormde Eredienst de beantwoording van de vragen met de overige stukken doorstuurt naar het ministerie van Financiën, dat belast is met de administratie van Domeinen. Onafhankelijk van de naastingskwestie verlangt de minister een stellige uitspraak op de vraag of Domeinen als tiendheffer verplicht is het herstel van de kerk te betalen.

En zo verstrijkt de tijd met overbodige briefwisselingen, onderzoeken en ambtelijke regelneerij en haarkloverijen, terwijl de kerk intussen steeds meer een bouwval wordt en de katholieken zich moeten behelpen met de ongeschikte schuurkerk. Van deze 'onnatuurlijke en onrechtvaardige toestand' is overigens niet alleen in Loon op Zand sprake. [P. Noordeloos, *De restitutie der kerken in den Franschen tijd*, 1.] In een brief van 14 oktober 1817 aan de katholieke ambtenaar P.G. van Ghert, secretaris bij de Commissaris Generaal van den Katholieken Eeredienst te Brussel, spuwt burgemeester Steinbach van de gemeente Drunen

zijn gal over het feit dat een klein aantal gereformeerden nog steeds de parochiale kerk gebruikt, die koning Lodewijk Napoleon al in 1809 aan de katholieken had toegewezen: 'Het is waarachtig schreeuwende, dat men de Roomsche Katholieken alhier, die onmachtig zijn, niet wil helpen, terwijl men alle bereidwilligheid betoont voor nog geen dertigtal hervormde.' [P.Th. Goossens, 'Naasting van Kerk en Pastorie te Drunen (1809-1819)', *Bossche bijdragen* 1929-1930, 250-312, aldaar 303.]

Een bijkomende verwickeling

Terwijl de twee departementen van Eredienst zich - het is inmiddels medio 1818 - buigen over het naastingsvraagstuk en Domeinen over de onderhoudsplicht, dient zich een derde kwestie aan die het dossier van de Loonse parochiekerk verder zal gaan bemoeilijken. Het gaat om een rekest van de gereformeerde gemeente Loon op Zand aan de koning verzoekende om een uitkering van f 5.000,- voor schuldaflossing. Het is ondertekend door predikant Johannes Leijds, de ouderlingen Joost Ophorst, J.E. de Bruijn en Adriaan van Beek en de diaconen (diakenen) Aart van Kampen, Adriaan Ockers en Dirk Hulst. Als predikant en kerkenraad lichten ze toe dat ze na de storm van november 1800 zonder succes hebben verzocht om herstel van hun onbruikbaar 'ingestorte en opengewaaide kerkgebouw' en vervolgens op aandrang van de 'notabelste en vermogenste leden' en met toestemming van het DB een veel kleinere kerk en predikantswoning in het Vaartskwartier in het gehucht Loonsdijk hebben gebouwd, waarvan de kosten f 14.000,- hebben bedragen. De vermogende leden hebben door 'liefdegiften' aanmerkelijk bijgedragen, waardoor nu nog maar een geldlening van f 5.000,- resteert. Sinds de nieuwbouw zijn echter veel vermogende leden overleden en sommige verhuisd naar elders. Hierdoor is de gereformeerde gemeente niet meer in staat de rente en aflossing van de lening en de onderhoudskosten van de kerk en pastorie op te brengen. Daarom wordt Zijne Majesteit 'aller eerbiedigst' verzocht in de 'dringende nood' te voorzien door een eenmalige toelage van f 5.000,- voor aflossing van de restantschuld teneinde van de jaarlijkse uitgaven van rente en aflossing te kunnen worden ontlast.

Ook dit rekest volgt de gebruikelijke route voor een adviesaanvraag: via de DG Hervormde Eredienst en de gouverneur naar de burgemeester. Deze antwoordt dat het in het verzoekschrift gestelde, voor zover hij kan nagaan - hij maakt geen deel uit van het 'inwendig of huishoudelijk bestuur' van dit kerkgenootschap -, overeenkomstig de waarheid is en dat hij er ook niet aan twijfelt dat het opgegeven schuldbedrag juist is. De gouverneur vindt dit een te magere antwoord en vraagt rechtstreeks aan de kerkenraad om nadere informatie over de schulden en de inkomsten. Hij ontvangt daarop een specificatie van de schulden ad f 5.000,- met de namen en uitgeleende bedragen van de elf schuldeisers en wie van hen (of hun erfgenamen) de geldlening hebben opgezegd (zes van de elf schuldeisers, f 2.700,- in totaal). De inkomsten bedragen slechts f 70,- à f 80,- per jaar, waaruit moet worden betaald het kaarslicht bij avonddiensten, brood en wijn bij de bediening van het 'Heilig Nagtmaal' en het schoonhouden van de kerk. Er blijft dan niets meer over voor het onderhoud, noch voor rente en aflossing.

Volgens een bericht aan de DG Hervormde Eredienst van 31 juli 1818 is de gouverneur van mening dat de kerkenraad een te somber beeld schetst van de financiële positie van het

gereformeerd kerkgenootschap. Het is 'verre af' dat de leden onvermogen zijn, anders hadden ze sinds de nieuwbouw geen *f* 9.000,- kunnen opbrengen. Wat hem betreft wordt het verzoek afgewezen. De gouverneur wil niet uitweiden over het nog aanhangig zijnde verzoek om herstel van de parochiale kerk, maar wil wel opmerken dat het 'enigszins hard' is voor rekwestranten dat ze bij hun nieuwbouw in 1804 geen onderstand van het Land hebben gekregen en het Rijk als tiendheffer jarenlang niets aan het onderhoud van die kerk heeft uitgegeven. Daarom zou een subsidie kunnen worden uitgekeerd, bijvoorbeeld *f* 1.000,-, voor het aflossen van een gedeelte van de schulden.

Onderzoek Domeinen

Pas in september 1818 heeft een ambtenaar uitgezocht of Domeinen verplicht is het herstel van de vervallen Loonse kerk te betalen. Zijn kijk op de zaak biedt weinig hoop voor de gemeente als indiener van het rekest en evenmin voor het rooms kerkgenootschap. Hij legt een verband met een vergelijkbaar onderzoek dat over de Bredase kerk gaat en met het gegeven dat de koning een onderzoek verlangt waarop niet vooruitgelopen mag worden. Inzake de Loonse kerk is men van mening dat de burgerlijke gemeente als rekwestrant geen bezitter is van de parochiekerk en daarom geen aanspraak kan hebben op herstel. De gereformeerde gemeente zou wél aanspraak op herstel kunnen hebben, maar die heeft de kerk verlaten. Men zou de kerk in de huidige toestand aan de roomse gemeente kunnen schenken, dus zonder herstel ten laste van Domeinen. Het herstel van de toren dient daarentegen wel ten laste van Domeinen te komen, omdat het genot van de toren aan de inwoners van Loon op Zand toekomt.

Voordat het ministerie van Financiën antwoord krijgt op de vraag of Domeinen als tiendheffer verplicht is tot herstel van de Loonse kerk, neemt koning Willem I een besluit dat de afdoening doorkruist en dat tot grote vertraging zal leiden. Het betreft het koninklijk besluit van 30 november 1818 tot reorganisatie bij Domeinen met als doel te bezuinigen. Er moet in het hele land worden geïnventariseerd welke kerkgebouwen, torens, pastorieën en scholen Domeinen als geestelijke tiendheffer verplicht is te onderhouden. De koning verwacht bovendien een voorstel hoe de rijksoverheid van dat onderhoud zou kunnen worden ontlast. Daartoe moet worden overlegd met betrokken gemeenten over overdracht van bedoelde gebouwen met inbegrip van de onderhoudsverplichting. Het is duidelijk dat met zo'n landsbrede inventarisatie en overleg met een groot aantal gemeenten veel tijd gemoeid zal zijn.

Rekest rooms kerkbestuur aan Willem I

Het jaar 1819 is aangevangen wanneer de directeur van Domeinen Noord-Brabant van hogerhand opdracht krijgt de inventarisatie in zijn provincie uit te voeren. Het is bijna een jaar geleden dat het gemeentebestuur in een rekest aan de koning verzocht de toren en de kerk op kosten van het Land te herstellen en over te geven aan het rooms kerkgenootschap. De afhandeling ervan is kennelijk stopgezet in afwachting van de uitkomsten van het door de koning verlangde onderzoek door Domeinen. Ook de burgemeester van Loon op Zand

ontvangt een lijstje met vragen over de toren en de kerk zoals die in de loop der jaren al meerdere keren zijn gesteld én beantwoord.

Enige dagen ervoor, op 23 januari 1819, heeft de rooms-katholieke gemeente van het Straatskwartier - voor het eerst sinds vele jaren - uit eigen beweging in een rekest aan de koning verzocht in het bezit gesteld te worden van het parochiaal kerkgebouw. Het rekest is ondertekend door pastor Ludovicus Carolus Reabel en de kerkmeesters G. van den Hooven en Johannes Tieleman Beunis. Ze herhalen dezelfde argumenten en omstandigheden die de gemeente een jaar eerder ook al heeft genoemd. Ze mogen van prins Constantijn thans gebruik maken van de *neerhuizinge* van het kasteel, maar die is veel te klein en ongeschikt om de godsdienst uit te oefenen. De oude parochiale kerk, die al jaren geleden door de gereformeerden is verlaten, vervalt van dag tot dag meer en meer. Dit vroegere *sieraad der gemeente* zal spoedig in een puinhoop veranderen wanneer niet spoedig maatregelen worden genomen, daarom wenden supplianten zich met alle vertrouwen tot Zijne Majesteit.

En zo komen er in dezelfde raadsvergadering twee onderwerpen op de agenda die betrekking hebben op de vervallen grote kerk op een steenworp afstand van het raadhuis. Als eerste de vragen van Domeinen over de bouwkundige en financiële toestand van de kerk. Nieuw in de beantwoording is dat de kerk niet alleen herstel behoeft maar ook moet worden vergroot en dat de kosten in totaal op *f* 12.000,- worden geraamd, heel wat meer dan de raming in 1803 ad *f* 3.000,-. Wederom wordt gesteld dat Domeinen tot herstel verplicht is, maar die heeft daar de laatste vijftig jaar niets aan uitgegeven. Het gemeentebestuur hoopt dat de reparaties spoedig zullen plaatsvinden aangezien het gebouw dagelijks bouwvalliger wordt en de koning het binnenkort aan de rooms-katholieken in het Straatskwartier zal teruggeven. In de tweede plaats het door de pastoor en de kerkmeesters ingediend rekest, dat op de gebruikelijke wijze door de DG Katholieke Eredienst ter advisering is voorgelegd aan GS, die het op hun beurt weer hebben doorgezonden aan de burgemeester en de gemeenteraad. Deze delen GS mee dat de feiten in het rekest conform de waarheid zijn, dat het verzoek billijk wordt geacht en dat het gemeentebestuur hoopt dat Zijne Majesteit er goedgunstig op beschikt.

GS zijn echter met dit antwoord niet tevreden. Zij sturen de stukken terug, omdat ze willen weten wat het standpunt is van het gereformeerd kerkgenootschap dat nog steeds wordt aangemerkt als de bezitter van de kerk.

Op verzoek van burgemeester Tijsmans bevestigt predikant Leijds namens de kerkenraad dat de gereformeerde gemeente de na de storm van november 1800 onbruikbaar geworden parochiekerk heeft verlaten. Nadat een verzoek om herstel uit de opbrengsten van 's Lands tienden was afgewezen en omdat herstel op eigen kosten onmogelijk was, bleef er niets anders over dan de bouw in 1804 van een veel kleinere kerk en predikantswoning aan de Loonsendijk waar de meeste gemeenteleden wonen. Maar het is niet zo dat het parochiale kerkgebouw toen is verlaten, integendeel, dit is nog steeds in hun bezit en wordt zoals vanouds gebruikt als begraafplaats voor de lijken van hun gemeente. De nieuwbouw heeft *f* 14.000,- gekost, waarop nog een schuld van *f* 5.000,- rust. Omdat de gemeente onvermogen is, is vorig jaar aan Zijne Majesteit bij rekest een toelage verzocht van *f* 5.000,- om de schuld te kunnen afbetalen, maar de koning heeft er nog geen besluit over genomen. Een toelage wordt billijk geacht; het is een schadevergoeding omdat de gereformeerde gemeente de nieuwbouw geheel zelf heeft betaald en ook omdat het onderhoud sindsdien voor haar rekening komt, terwijl dat vroeger geheel uit 's Lands tienden werd betaald. Wanneer die

schadevergoeding wordt voldaan, is het gereformeerd kerkgenootschap genegen de parochiekerk af te staan aan de rooms-katholieke gemeente van het Straatskwartier. Die moet dan wel de lijken in de kerk volkomen met rust laten en de gereformeerde gemeente moet toestemming krijgen haar lijken op het kerkhof aan de Loonsdijk te begraven.

Het gereformeerd kerkgenootschap wil dus de parochiekerk afstaan wanneer de koning akkoord gaat met een uitkering van *f* 5.000,-. Zoals we zagen was de gouverneur vorig jaar tegen de gevraagde uitkering, omdat dit kerkgenootschap zijns inziens niet zo onvermogen is als het zich voordeed. Hij adviseerde de DG Hervormde Eredienst te volstaan met een uitkering van *f* 1.000,-. De behandeling van het rekest van de katholieke gemeente is echter niet in handen van de gouverneur, maar van GS. Dit college denkt er anders over, meer oplossingsgericht, en adviseert de DG Katholieke Eredienst op 26 maart 1819 in te stemmen met de verzoeken van beide kerkgenootschappen: de katholieken krijgen het parochiaal kerkgebouw en de gereformeerden ontvangen de gevraagde *f* 5.000,-.

GS kunnen dit wel royaal adviseren, maar gaan wel voorbij aan de kwestie van de onderhoudsplicht van Domeinen. Zonder het - ongetwijfeld kostbare - herstel van de vervallen kerk kan de katholieke gemeente niets met dit zo begeerde bezit. In de brief aan het departement komt het woord Domeinen niet eens voor. Aannemelijk is dat dit verband houdt met het geschil dat GS aan het uitvechten zijn met Domeinen.

Geschil tussen GS en Domeinen

Kort gezegd komt het geschil met Domeinen erop neer dat GS van Noord-Brabant van mening zijn dat Domeinen zich naast het innen van de tienden moet beperken tot het betalen van het onderhoud van de grote parochiekerken en de torens. Domeinen is louter een ontvangst- en betaalkantoor dus. Directe aanleiding van het geschil is het herstel van de toren van Alem, een gehucht bij Rossum tussen Maas en Waal. Met het bestek van de aanbesteding van het herstel hebben GS ingestemd met toezending van een afschrift van hun besluit aan Domeinen. De president van Domeinen, Fannius Scholten, wijst GS op de lopende landsbrede inventarisatie van gebouwen welke Domeinen verplicht is te onderhouden en het daaraan gekoppelde onderzoek hoe hierop kan worden bezuinigd, dit in opdracht van koning Willem I. Hangende dit onderzoek, zo is de president van mening, kan van aanbestedingen zoals te Alem, geen sprake zijn. Tegelijkertijd start Domeinen een procedure bij het vredegerecht in het kanton Oss om de aanbesteding tegen te houden, een echte aanvaring dus tussen beide overheidsinstanties.

GS antwoorden dat Domeinen niet schijnt te begrijpen dat de wettelijke plicht tot onderhoud van de toren van Alem en van veel andere torens en kerken *boven alle tegenspraak verheven* is. Het door de koning verlangde onderzoek kan geen excuus zijn om tijdelijk niet aan de onderhoudsplicht te voldoen. De lopende aanbestedingen te Alem en elders betreffen hoogstnoodzakelijke herstellingen en het is onze plicht hieraan medewerking te verlenen, aldus GS. Daaraan wordt toegevoegd dat Domeinen in vergelijkbare gevallen, zoals Hilvarenbeek en Goirle, wél heeft meegewerkt aan de aanbesteding.

Dit antwoord van GS kan Fannius Scholten niet overtuigen, al erkent hij in principe wel de onderhoudsplicht van de in de wet bedoelde (torens en) kerken die op Domeinen als

geestelijke tiendheffer rust, maar daarbij dienen wel de wettelijke regels in acht te worden genomen. Ten eerste moet het plaatselijk bestuur als *opperprovisoir* van de kerk voorafgaand aan de reparatie een rekwisitie (aanvraag) indienen bij Domeinen. Ten tweede moet worden aangetoond dat de inkomsten en fondsen van de kerk niet toereikend zijn om de reparatie geheel of gedeeltelijk te bekostigen. Dit moet blijken uit in te dienen kerkrekeningen, immers Domeinen is alleen *in subsidium* (als subsidie in geval van een tekort) tot een onderhoudsbijdrage verplicht. Ten derde moet een rekest bij de rechtsopvolger van de vroegere Raad van State worden ingediend om het onvermogen van de kerk vast te stellen en die rechtsopvolger is zijns inziens niet het provinciebestuur, maar het opperbestuur van Domeinen, zijnde de minister van Financiën. Kortom, Fannius Scholten is van mening dat bij de aanbesteding te Alem niet de juiste procedure is gevolgd en dat GS buiten hun bevoegdheid zijn getreden. Het doorzetten van de aanbesteding te Alem en elders zal leiden tot vertraging van het onderzoek in opdracht van de koning omdat het de animo bij gemeenten vermindert om met Domeinen te onderhandelen. Door tijdelijke schorsing van de reparaties kan dit onderzoek op korte termijn worden afgerond. Voor hoogstnoodzakelijke reparaties kan een uitzondering worden gemaakt, zo belooft de president van Domeinen. Hij laat zijn brief aan GS vergezellen van een brief aan de gouverneur, waarin hij verzoekt meer spoed te betrachten bij het verstrekken van informatie ten behoeve van het onderzoek naar de onderhoudsplicht van Domeinen in opdracht van de koning. Spoedige afdoening is noodzakelijk voor de samenstelling van de tienjarige begroting (de tienjarige begroting verschaft het parlement veel politieke speelruimte aan de koning, wat de eigenmachtige Willem I goed uitkomt). De gouverneur zegt een zo spoedig mogelijke afdoening toe, maar schaarft zich voor het overige vierkant achter GS. In zijn *dubbelde kwaliteit* van gouverneur en president van Provinciale Staten kan hij niet anders dan voorrang geven aan het belang van de ingezetenen en van de gemeentebesturen. De door GS aangekondigde aanbestedingen van torens en kerkgebouwen, naast Alem wordt ook Schijndel genoemd, kunnen niet worden opgeschort, omdat het noodzakelijke reparaties betreft. Indien Domeinen weigerachtig is de kosten ervan te betalen, zullen gerechtelijke procedures volgen. En alleen GS kunnen als hoogste provinciale autoriteit wat de executie van het plakkaat van 1778 betreft in de plaats treden van de voormalige Raad van State, waaraan de rentmeester der geestelijke goederen destijds ondergeschikt was. Het zou in strijd zijn met de algemene beginselen van het recht wanneer Domeinen als geestelijk tiendheffer zelfstandig kan beslissen of het al dan niet verplicht is tot onderhoud. Domeinen staat daarin op dezelfde voet als andere geestelijke tiendheffers. GS zetten een en ander in een paginalange brief nog eens *breedvoerig en onbewimpeld* uiteen, met ter afsluiting de mededeling dat gemeenten en kerkgenootschappen in een circulaire zijn gemaand niet buiten hen om met Domeinen te onderhandelen over de afkoop van het onderhoud.

Er resteert president Fannius Scholten niets anders dan zich rechtstreeks tot de koning te wenden met overlegging van een afschrift van de correspondentie met het Brabantse provinciebestuur. Hij vreest dat wanneer het meningsverschil met de provincie niet uit de weg wordt geruimd, dit de onderhandelingen met betrokken gemeentebesturen zal belemmeren en dat het onderzoek van Domeinen niet op de geplande 1 juli 1819 gereed zal zijn. Hij verzoekt de koning toestemming in persoon met de gouverneur en GS te confereren om tot een oplossing te komen over *de ontstane diversiteit van opinien*.

Na het advies te hebben ingewonnen van de minister van Financiën besluit de koning op 4 juni 1819:

- In aanmerking nemende dat het plakkaat van 16 januari 1778 nog steeds van kracht is, maar dat GS niet in de plaats treden van de toenmalige Raad van State en dat de provinciale autoriteiten hun bevoegdheid ontlenen aan de Grondwet.
- Overwegende dat Domeinen voor eens en voor altijd ontlast moet worden van de wisselvallige lasten ten gevolge van de onderhoudsplicht.
- De president van Domeinen te machtigen in persoon met de gouverneur en GS van Noord-Brabant in onderhandeling te treden over een vaste jaarlijkse subsidie voor het onderhoud van torens en kerken, waarmee wordt voldaan aan de bepalingen van het plakkaat van 16 januari 1778, maar tevens wordt bereikt dat Domeinen wordt bevrijd *van vele kostbare en onevenredige reparaties* en tevens om te onderhandelen over het afstaan van een bepaald bedrag aan inschrijvingen op het Grootboek der Nationale Schuld aan de provincie ter verdeling tussen alle belanghebbenden in deze.

GS leggen zich ook na dit koninklijk besluit nog steeds niet neer bij de dominante rol van Domeinen ten koste van de provinciale autoriteit. Ze wijzen de koning erop dat ze bezwaar hebben tegen de woordenstrijd van Domeinen en dat ze altijd in de geest van het plakkaat van 1778 hebben gehandeld. De lopende aanbestedingen zouden doorgang moeten vinden, niet alleen omdat het hoogstnoodzakelijke reparaties betreft en uitstel onberekenbare schade tot gevolg zal hebben, maar ook ter voorkoming van schadeclaims van aannemers. En wanneer Domeinen stopt met mee te werken aan het onderhoud van torens en kerken, zal het moeilijk worden de particuliere geestelijke tiendheffers op hun onderhoudsplicht aan te spreken. De brief van GS gaat vergezeld van stukken waaruit moet blijken dat Domeinen aan bedoelde aanbestedingen heeft meegewerkt, totdat de president er plotsklaps tegen ging protesteren. Na ontvangst stuurt de koning de brief in afschrift door naar het ministerie van Financiën en naar de president van Domeinen voor een gezamenlijk aan hem uit te brengen advies.

Conferentie GS met president Domeinen

Intussen vindt op 27 juni 1819 de conferentie plaats, waarbij GS zich laten vertegenwoordigen door de leden Linsen, Borret en Luyben. Uit de aantekeningen valt af te leiden dat GS ertoe neigen in te stemmen met afkoop van de onderhoudsplicht, deels in de vorm van *klinkende penningen* en deels uit *interest uit nationale effecten*, waar Provinciale Staten dan de vrije beschikking over krijgt. Maar de afkoop mag niet bedoeld zijn om op een voordelige manier af te komen van de *volkomen en onwrikbaar* bij wet gevestigde onderhoudsplicht van de Staat, waarbij ten aanzien van de tienden niet uit het oog mag worden verloren dat de tegenwoordige opbrengsten die van vorige jaren *oneindig overtreffen*. Het is bekend dat de Generaliteit als wingewest is behandeld en dat de aan de roomse geestelijkheid toebehorende goederen door het Land zijn geconfisqueerd, waarin de wezenlijke oorzaak ligt dat de tegenwoordige bezittingen waaruit het onderhoud van de kerken kan worden bekostigd zo onbeduidend zijn. Het zou een hardigheid zijn wanneer de afkoop tot gevolg heeft dat de roomsen hun oude parochiale kerken met achterstallig onderhoud gaan betrekken, waarvan zij de hoge kosten van herstel en onderhoud niet kunnen betalen. Na terugkoppeling naar GS wordt de eis op tafel gelegd dat eerst de torens en kerken

met achterstallig onderhoud worden hersteld en de lopende aanbestedingen doorgang moeten vinden, anders komt er geen akkoord over de afkoop van de onderhoudsplicht.

De conferentie wordt de volgende dagen voortgezet, behoudens op 29 juni, zijnde de heiligendag *Peter en Paul*, en op 2 juli beëindigd. Een week later brengt de president tot in details verslag uit aan de koning. GS kunnen instemmen met het principe van afkoop van de onderhoudsplicht, maar willen zich - ondanks volhardend aandringen van de president op dit *kardinale* punt - niet vastleggen op een te bepalen afkoopsom, alvorens alle daarvoor in aanmerking komende gebouwen zijn geïnspecteerd en de kosten van herstel en jaarlijks onderhoud zijn getaxeerd. De inspectie- en taxatiekosten zullen voor rekening van Domeinen komen. Dit onderzoek moet in drie maanden worden afgerond. De president attendeert de koning erop dat de afkoop niet alleen een groot voordeel voor het Rijk zal gaan opleveren, maar dat de geestelijken er ook een bewijs in zullen zien *van Uwe Majesteits belangstelling en vaderlijke zorg voor hunnen eeredienst en ook dus daardoor nog zal vermeerderd worden de tevredenheid over Uwe Majesteits regering, welke reeds zoo algemeen aldaar bestaat*. Intussen is in Loon op Zand en in andere Brabantse gemeenten doorgedrongen dat er iets staat te gebeuren. Op 7 augustus besluit de raad alle verzoekschriften en andere stukken in gereedheid te houden ter voorlegging aan de autoriteiten voor het geval deze van het gemeentebestuur inlichtingen vorderen over deze *bijzondere zaak*.

Inspectiecommissie reist door Brabant

Meer dan een maand duurt het alvorens de koning op 13 augustus 1819 besluit tot instelling van een inspectiecommissie, bestaande uit leden van GS en de directeur Domeinen in Noord-Brabant, welke commissie twee maanden de tijd krijgt voor een 'oculaire inspectie in loco' (inspectie ter plaatse) van alle plusminus honderd Brabantse torens, kerken en andere gebouwen die recht hebben op herstel en onderhoud ten laste van Domeinen als geestelijke tiendheffer en voor het opstellen van begrotingen van a) de eenmalige kosten van dadelijk herstel en b) de jaarlijkse onderhoudskosten.

In Willem I's besluit ontbreekt overigens de door GS gestelde voorwaarde, waarmee de president in de conferentie had ingestemd, dat enige reeds gedane aanbestedingen van noodzakelijk herstel van bouwvallige torens en kerken doorgang moeten vinden en dat de kosten daarvan door Domeinen zullen worden betaald. Na kennisname van het besluit richten GS zich onmiddellijk tot de president met het nadrukkelijke verzoek zich alsnog tot Zijne Majesteit te wenden teneinde elke onzekerheid op dit punt weg te nemen. Aan dit verzoek zou echter niet worden voldaan, waarna deze kwestie nog lang voor een verstoorde verhouding met Domeinen zou zorgen. Omdat het geen hoofdzaak betreft en in het (aanvankelijke) vertrouwen dat er een oplossing voor zal komen, werken GS intussen mee aan de werkzaamheden van de inspectiecommissie.

Op maandag 20 september 1819 om 16.30 uur wordt de inspectiecommissie in Den Bosch ingesteld. Er zijn dan al twee van de drie maanden die voor de werkzaamheden zijn uitgetrokken verlopen, waardoor al bij voorbaat duidelijk is dat 15 oktober als einddatum niet haalbaar is. De commissie, bestaande uit Linsen en Borret, leden van GS, en Ego namens Domeinen, benoemt tot taxateurs de architecten Backs (Bax) te Tilburg, Essens te Oirschot en Heessels te Boxtel. Nadat de voorbereidende werkzaamheden drie weken later zijn afgerond,

begeven de heren zich op 11 oktober naar de eerste gemeente: Berlicum. In de daarop volgende maanden bezoeken zij in totaal 140 Brabantse gemeenten. In het verbaal van de commissie staat het bezoek aan Loon op Zand genoteerd als nummer 108 met als datum 21 december 1819, maar daar kan zij - zoals we hieronder nog zullen zien - geen contract sluiten. Door het winterseizoen en de moeilijk begaanbare wegen duurt het tot maart 1820 voordat de inspectiecommissie gereed is met het bezoeken van de 140 Brabantse gemeenten. Op 18 april geeft de koning zijn goedkeuring aan de 119 door de inspectiecommissie afgesloten afkoopcontracten, waarmee hij volgens de becijferingen van Domeinen en de minister van Financiën een voor de rijkskas profijtelijke transactie aangaat. In het koninklijk besluit ontbreekt een aantal gemeenten waar nog nader onderzoek nodig is dan wel waar het nog niet is gelukt tot een akkoord te komen. Tot de gemeenten waar nog geen contract is gesloten behoort ook Loon op Zand.

De zaak van Loon op Zand

Wat is er intussen gebeurd met de drie rekesten aan de koning, een van de burgerlijke gemeente en een van elk van de beide kerkgenootschappen? We zagen hiervoor hoe GS dachten over een oplossing van de Loonse kerkkwestie: teruggave van de kerk aan de katholieken en uitkering aan de gereformeerden van een toelage van f 5.000,- voor schuldaflossing. Op 26 maart 1819 brachten GS ter zake een advies uit aan de DG Katholieke Eredienst. De verdere gang van zaken laat zien dat een ministerie of departement niet de meest geschikte instantie is voor een snelle en doeltreffende oplossing van een probleem en dat dit in het kwadraat het geval is wanneer er meer dan een rijksinstantie bij betrokken is. Drie maanden na de ontvangst van het GS-advies sluit de DG Katholieke Eredienst zich erbij aan en bericht dit aan de DG Hervormde Eredienst, die belast is met het uitbrengen van een advies over het rekest van het gereformeerd kerkgenootschap, waarbij wordt voorgesteld om samen één adviesrapport op te stellen en aan de koning voor te leggen. De DG Hervormde Eredienst heeft zich tot dan toe beperkt tot het stellen van de reeds meermalen gestelde én in positieve zin beantwoorde vraag aan het ministerie van Financiën of Domeinen verplicht is tot herstel van de leegstaande en vervallen Loonse parochiekerk. Aangezien na drie maanden nog geen antwoord is ontvangen, wordt een herinnering gezonden met het verzoek spoedig te reageren. Domeinen antwoordt dat het in opdracht van de koning bezig is met een onderzoek in samenwerking met GS van Noord-Brabant en adviseert in afwachting van de uitkomsten daarvan 'de zaak Loon op Zand' aan te houden. Voor de DG Hervormde Eredienst is dit aanleiding de koning te vragen wat zijn bedoeling is met de afdoening van de lopende geschillen over de Brabantse kerkgebouwen. Omdat een duidelijk antwoord uitblijft, overleggen beide departementen van Eredienst in het najaar van 1819 over wat hun te doen staat: a) de zaak aanhouden zoals Domeinen wil, b) gezamenlijk een *speciaal rapport* aan de koning voorleggen met het advies een besluit te nemen of c) alle stukken naar de koning te sturen met het voorstel deze in handen te stellen van de inspectiecommissie. Kennelijk komen de ambtenaren niet tot overeenstemming, maar niets doen is ook een keuze; de zaak wordt aangehouden, beter gezegd: op zijn beloop gelaten.

Het gevolg van het getraineer is dat wanneer de inspectiecommissie op 21 december 1819 Loon op Zand bezoekt, er nog altijd geen duidelijkheid bestaat over de teruggave van de kerk aan de katholieken. Aldaar aangekomen constateert de commissie: *De kerk is voor het*

grootste gedeelte in een zeer slegten toestand. De reparatien daarvan zouden volgens taxatie bedragen eene som van f 7862,- en den toren die van f 1453,-. (...) Het was de commissie onmogelijk om hangende de decisie van Z.M. tot het sluiten eener transactie in deze gemeente over te gaan, weshalve zij zich van hier begaf naar Goirle alwaar zij den volgenden dag een kontrakt sloot met de RC kerkenraad (...). Dit begint op een gordiaanse knoop te lijken: Omdat er nog geen besluit is genomen over de overdracht aan de katholieken, kan de commissie geen contract sluiten over afkoop van het onderhoud.

In het commissieverslag aan de koning, op grond waarvan hij zijn besluit van 18 april 1820 nam, wordt opgemerkt *dat er ten aanzien van de parochiale kerk te Loon op Zand geene onderhandeling veel min eenige overeenkomst heeft kunnen worden aangegaan vermits het vraagstuk of het kerkgebouw den Hervormden dan wel den Roomsch Catholijken zal toebehooren nog niet beslist is, daar dus deze zaak welke men geacht heeft ondergeschikt te zijn aan de eerste, nu blijkt juist die te zijn, welke alvorens moet worden ten einde gebracht (...).* Zonder een besluit over de toewijzing van de kerk kan de zaak Loon op Zand dus niet worden opgelost. De koning geeft daarom de DG Hervormde Eredienst opdracht dit op te pakken. Toeval of niet, maar een paar dagen later ontvangt de DG van de gereformeerde gemeente Loon op Zand een brief waarin wordt herinnerd aan het inmiddels bijna twee jaar geleden bij de koning ingediende rekest om een toelage van f 5.000,-. Geldschieters dringen aan op voldoening van de schulden en men hoopt op een spoedig *reddend besluit* van Zijne Majesteit.

Nog een inspectiereis

Na enig heen en weer geschrijf besluiten beide DG's tot gezamenlijke inspecties en conferenties over *enige aanhangige kerkelijke zaken* in Noord-Brabant. Tijdens deze reis bezoeken ze Breda, Dongen, Loon op Zand, Tilburg en Alphen teneinde *ons de ontbrekende kennis van bijzonderheden te verschaffen*. Het bezoek aan Loon op Zand vindt op 21 juni plaats. Tot de bijzonderheden aldaar behoort de tiendkwestie. Predikant Leijds had beweerd dat de op de grote kerk rustende onderhoudsverplichting van de tiendheffers op de nieuwe kerk aan de Loonsendijk was overgegaan, maar tijdens het overleg blijkt dit niet het geval te zijn. Leijds geeft toe dat hij zich heeft vergist, waarmee ook dit probleem uit de weg is geruimd.

Na de rondreis begint het overleg tussen de departementen van Eredienst over hun bevindingen. Op 7 augustus zijn ze tot overeenstemming gekomen over de tekst van een gemeenschappelijk rapport aan de koning. Het rapport begint met de constatering dat ze het over Breda en Dongen niet met elkaar eens zijn. Daarom zullen ze ieder voor zich hun zienswijze op papier zetten en hun rapporten gezamenlijk aan de koning aanbieden. Over Alphen bestaat wel volledige overeenstemming, zodat ze bij het rapport reeds een concepttekst voor het koninklijk besluit over deze gemeente hebben gevoegd. Wat Tilburg en Loon op Zand betreft ontbreekt nog een voorzet voor een door de koning te nemen besluit, omdat deze zaken nog niet rijp worden geacht voor *finale* voorstellen. Wel is de verwachting dat ze tot een goed einde zullen worden gebracht, maar eerst moet er nog meer informatie worden ingewonnen.

In Tilburg is het discussiepunt, evenals in Loon op Zand, niet zozeer de teruggave van de kerk aan de katholieken en het herstel daarvan op kosten van Domeinen, maar de financiering van een nieuwe kerk voor de gereformeerden die recht hebben op een gebouw voor hun eredienst *in het beste der plaats waar de notabelste hervormden wonen, op den Heuvel of daar omtrent aan den Straatweg gebouwd (...), terwijl eindelijk ook het uitwendige aanzien, decent behoort te wezen.*

In Loon op Zand hebben de gereformeerden zelf al een nieuwe kerk gebouwd aan de Loonsendijk. Sindsdien is de vervallen parochiekerk voor hen nutteloos. Wanneer zij een toelage ontvangen voor de aflossing van hun schulden en een *kleine onderstand* voor het onderhoud van hun kerk, zullen ze tevreden zijn en instemmen met overgave aan de katholieken. Beide DG's zijn van mening dat aan het verlangen van zowel het katholieke als het gereformeerde kerkgenootschap zou behoren te worden voldaan, door aan het eerste de parochiekerk toe te kennen plus een som geld als bijdrage in de kosten van herstel en aan het tweede de som van f 5.000,- ter afdoening van de schulden plus een kleine toelage voor het onderhoud van hun kerk. Deze oplossing, die overeenkomt met het voorstel dat het provinciebestuur anderhalf jaar geleden ook al deed, leggen beide DG's in hun rapport aan de koning voor. Wanneer hij het er ook mee eens is, zullen zij gezamenlijk een definitief advies opstellen.

Ambtelijk advies aan de koning

Wanneer na drie maanden geduldig en gedwee wachten de koning nog steeds niet heeft gereageerd op de voorlopige zienswijze in hun gemeenschappelijke rapport, stellen de twee DG's vast *dat de zaak van Loon op Zand voor afdoening vatbaar en het voor beide kerkgenootschappen van zeer veel belang is, dat dezelve spoedig worde geeindigd.* Besloten wordt de vrijheid te nemen een finaal rapport samen te stellen, dat bedoeld is voor het nemen van besluiten op de drie aan de koning gerichte rekestes, afkomstig van:

- het gemeentebestuur, gedateerd 27 januari 1818, met verzoek de kerk te herstellen en terug te geven aan de katholieken;
- het gereformeerd kerkgenootschap, gedateerd 30 juni 1818, met verzoek om een uitkering van f 5.000,- voor schuldaflossing;
- het katholiek kerkgenootschap, gedateerd 23 januari 1819, met verzoek in het bezit gesteld te worden van de parochiekerk.

Na de gebruikelijke uitvoerige briefwisseling wordt het rapport op 14 december 1820 in Brussel aan de koning aangeboden. Nogmaals wordt erin uiteengezet waarom beide plaatselijke kerkgenootschappen zo verlangend uitkijken naar een besluit:

De talrijke Roomsche Catholijke gemeente was inmiddels sedert lang in twee delen gesplitst, waarvan het een bedragende 2100 à 2200 zielen in het gehucht den Kaatsheuvel een zeer goede kerk en pastorie bezit, maar het ander deel op het kerk-dorp of het Straatskwartier belopende ruim 1200 zielen, zich moet behelpen met een tot decenante uitoefening van de eredienst geheel ongeschikt gebouw, veel te klein en te laag van verdieping. Hetzelve was oorspronkelijk de nederhuizing van het nabij gelegen kasteel van de Prins van Salm, die nadat hetzelve bevorens tot een brouwerij had gediend, de Roomsche gezinden het gebruik daarvan wel had willen vergunnen.

Natuurlijk zag deze gemeente naar gelegenheid om, ten einde hun eredienst op een voegzamer plaats, en op een min afhankelijke voet, te kunnen uitoefenen.

De verlaten parochiale kerk, op een geringe afstand van hun tegenwoordig lokaal daartoe te verlangen, was niet min natuurlijk, dan daar dezelve sedert lang van vensters en daken beroofd, bijna een bouwval geworden was, kon de concessie derzelve weinig baten, indien zij niet tevens de nodige hulp verkregen om van die bouwval weder een kerk te maken, en uit dien hoofde deden zij daartoe geen ernstig aanzoek, dan nadat de besluiten Uwer Majesteit de verzekering gegeven hadden, dat het Land deszelfs verplichting als tiendheffer, ten behoeve der parochiale kerk, geregeld zou blijven vervullen.

Het is intussen deze laatste bijzonderheid, welke de afdoening der zaak vooral vertraagd heeft, daar de bedenking, of het Land als tiendheffer ook geacht kon worden verplicht te zijn tot het weder opbouwen van een verlaten kerk, aanleiding gaf tot correspondentie met het Departement der Domeinen.

Terwijl de Roomsche Catholijken met reden uitkomst verlangden, bevonden zich de Hervormden in geen minder verlegenheid. Door de bijdragen, zoals gezegd is van enige meer vermogenden en het verkopen der zitplaatsen, was van de som van f 14.000,-, welke men had moeten opnemen, omtrent f 9.000,- afgelost; dan een vereniging van ongunstige omstandigheden, waaronder bijzonder, dat deze meer goeude leden sedert weinige jaren bijna alle overleden, vertrokken of in vermogen zeer verminderd zijn, en dat uit hoofde van de verkoop der zitplaatsen op geen inkomsten van verhuring derzelve te rekenen was, is het niet alleen onmogelijk geworden de overige f 5.000,- af te lossen, maar zelfs heeft men enige nog noodzakelijke werken aan de kerk moeten nalaten, zodat dezelve, schoon van buiten zich goed opdoende, van binnen nog veel verbetering vordert.

De samenloop, dat beide kerkgenootschappen te Loon op Zand hulp behoefden, bracht de gouverneur en de Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant op het denkbeeld om het een door het ander te redden.

En het is ons bij onderzoek gebleken, dat zulks zeer uitvoerlijk zal zijn, daar de plaats hebbende omstandigheden hier een schikking gemakkelijk maken, die elders uit hoofde van het meestal in Noord-Brabant plaats hebbend gebrek aan harmonie onder de twee gezindheden, zeldzaam in het vriendelijke kan gevonden worden.

De Hervormde gemeente heeft tot nog toe het recht van bezit der parochiale kerk, schoon dezelve voor de uitoefening van de eredienst noch kunnende noch verlangende te gebruiken, dan zij geniet hetgeen ervan te genieten is, de kerkrechten van het begraven der lijken en de jaarlijkse renten, welke aan de kerk behoren en f 35,- 's jaars bedragen, terwijl vervolgens de geruchten, wegens de contracten van afkoop, welke ten platten lande van Noord-Brabant op last Uwer Majesteit, met het Land als tiendheffer gesloten werden, enige hoop bij de Hervormden deed ontstaan, dat in zo verre het bezit der vervallen parochiale kerk hun nog van nut zou zijn.

Het is ons echter gebleken, dat dezelve geen de minste bedenking maken, om van alle aanspraak op dat gebouw af te zien, indien zij de som van f 5.000,- kunnen erlangen om de schulden op hun tegenwoordige kerk rustende af te lossen. De predikant dezer gemeente heeft zelfs, zoals wij in ons rapport van de 7e augustus ll. vermelden, verklaard, dat de leden zijner gemeente zo zeer van alle onverdraagzame gevoelens verwijderd waren, dat hij niet twijfelde, of, in geval zodanige schikking plaats vond, zij zich vrijwillig zouden aanbieden om gratis de bouwmaterialen te helpen aanvoeren tot herstel der parochiale kerk, ten behoeve der Roomschegezinden, benodigd.

Op de hier geschetste zo welwillende en verdraagzame houding van de gereformeerden valt wel wat af te dingen. Al een reeks van jaren weigeren zij het voor hen volkomen nutteloze, leegstaande en vervallen kerkgebouw af te staan aan de katholieken van het Straatskwartier die er zo dringend behoefte aan hebben. De kerk is enkel en alleen van enig nut met het oog op de begraafrechten en een jaarlijkse rente op het aan de kerk verbonden kerkfonds. Pas met het oog op een mogelijke toelage van *f* 5.000,- en alleen onder voorwaarde dat die hen zal worden toegekend - tonen zij zich plotsklaps welwillend en verdraagzaam jegens hun rooms-katholieke mede-ingezetenen.

Voor beide DG's is het een finaal rapport, maar compleet is het nog niet. Er ontbreekt namelijk nog het bedrag van de uitkering door Domeinen voor het herstel van de kerk. De koning stuurt het rapport daarom zonder een besluit te nemen voor advies door aan de minister van Financiën, die het voorlegt aan de de president van Domeinen, Fannius Scholten. Deze merkt op dat Loon op Zand een van de weinige gemeenten is in de provincie Noord-Brabant waar nog niet is onderhandeld over afkoop van de dominiale onderhoudsverplichting. De plaatselijke kerkgenootschappen aldaar hadden zich *huishoudelijk over het eigendom der gebouwen behoren te verstaan*. Omdat er tussen hen geen afspraken waren over de overgang van de parochiekerk, wist Domeinen niet met welk kerkgenootschap onderhandeld moest worden. Dat gezegd zijnde, laat de president zich negatief uit over het advies van de DG's. Hun voorstel zadelt het Rijk op met een dubbele last: de afkoopsom van de onderhoudsverplichting van de parochiekerk ad *f* 7.862,- en van toren ad *f* 1.453,-, dus samen *f* 9.315,- met daarbovenop nog een toelage van *f* 5.000,- plus een jaarlijkse toelage van *f* 50,- voor de gereformeerden. Alleen tot betaling van de *f* 9.315,- is het Rijk verplicht, niet tot het bekostigen van het door de gereformeerden gestichte kerkgebouw aan de Loonsendijk. Wellicht is te volstaan met een uitkering van *f* 9.315,- en moeten beide kerkgenootschappen samen maar gaan overleggen over de verdeling van dat bedrag.

De minister van Financiën, Six van Oterleek, kan zich wel vinden in dit voor het Land meest voordelige advies, maar hij begrijpt ook wel dat het de katholieke gemeente van Loon op Zand met een probleem opzadelt. De uitkering van *f* 9.315,- is immers, op grond van de berekeningen van deskundige taxateurs, benodigd om de kerk te kunnen herstellen. Wanneer de katholieke gemeente een groot gedeelte van de uitkering moet afstaan aan de gereformeerde gemeente, zal dat de *verdraagzame stemming* tussen beide niet ten goede komen. De minister adviseert daarom nog geen finaal besluit te nemen en eerst de gevoelens van de twee DG's te horen.

De koning stemt hiermee op 8 februari 1821 in, waarna de bal - in dit geval meer een hete aardappel - weer bij de twee DG's komt te liggen. Zoals verwacht mag worden, komen zij op voor de hun toevertrouwde belangen, te weten Van Pallandt van Keppel voor de gereformeerde gemeente en Goubaan de voor de rooms-katholieken. De daarop volgende maanden bestoken zij elkaar met uitvoerige brieven. Van Pallandt van Keppel stelt zijn collega voor om *f* 5.000,- aan de gereformeerde gemeente uit te keren en de resterende *f* 4.315,- aan de katholieke gemeente, die vervolgens weer bij de koning moet aankloppen voor de benodigde *onderstand* wegens het tekortkomende bedrag voor het herstel van de kerk. Goubaan wijst dat voorstel resoluut van de hand. De kans bestaat immers dat de koning dat verzoek van de hand wijst en dan moet de katholieke gemeente zich met *f* 4.315,- zien te

redden, hetgeen onmogelijk is omdat *de kosten van opbouw der parochiale kerk te Loon op Zand begroot zijn op f 13.000 à f 14.000*. Hij ziet slechts één oplossing: beide DG's komen ieder voor zich voor de belangen van hun gemeente op en doen ieder afzonderlijk een voorstel aan de koning. Goubaan zelf vraagt dan om toewijzing van de kerk aan de katholieke gemeente en voor het herstel ervan *f 9.315,-* ten laste van het Domein en Van Pallandt van Keppel gaat verzoeken om een toelage van *f 5.000,-* voor de gereformeerde gemeente voor schuldaflossing. Met dit tegenvoorstel is laatstgenoemde het op zijn beurt niet eens. Hij wil dat de gereformeerde gemeente betrokken blijft bij een akkoord met Domeinen. Hoe kan men nu aan de koning voorstellen om de gereformeerden niets en de rooms-katholieken alles te geven, zo houdt hij zijn collega voor. Dan is het beter de suggestie van de minister van Financiën over te nemen: geef de twee kerkgenootschappen opdracht om samen te overleggen over de verdeling van de *f 9.315,-*.

Uiteindelijk worden ze het op 2 juli 1821 eens over een gemeenschappelijk rapport aan de koning. Ze merken daarin op dat de minister van Financiën er alleen op hoeft te letten dat de Staat op een *billijke en niet onvoordelige wijze* wordt verlost van de wettelijke onderhoudsverplichting van Domeinen, maar dat bij hen vooropstaat het belang van de twee kerkelijke gemeenten en de bevordering van een *verdraagzame stemming* tussen beide. Hen zelf laten onderhandelen over de verdeling van de uitkering verdient geen aanbeveling, *omdat, zoals de ondervinding leert, onderhandelingen over financiële belangen licht onaangenaamheden en botsingen veroorzaken, en derwijze de harmonie ook tussen goed gestemde gemeenten kunnen verstoren*. Beide DG's houden dan ook vast aan het advies in hun rapport van 14 december 1820.

Koninklijk besluit tot teruggave kerk

Twee dagen later, op 4 juli 1821, ondertekent Willem I in Brussel - het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden kende twee regeringscentra: Den Haag en Brussel - zijn besluit nr. 24:

Art. 1. Het parochiaal kerkgebouw te Loon op Zand, benevens het kerkhof en de aan dit gebouw verbonden renten, zullen door de gereformeerde gemeente aldaar worden overgegeven aan de rooms-katholieke gemeente van het Straatskwartier.

Art. 2. De koning verwacht na gedaan onderzoek een rapport over de te maken schikkingen met de rooms-katholieke gemeente als bezitster van het kerkgebouw.

Art. 3. Aan de gereformeerde gemeente wordt een subsidie toegestaan van *f 5.000,-* ter aflossing van schulden, te betalen uit de begroting van de DG Katholieke Eredienst.

Art. 4. De lijken in de parochiale kerk begraven moeten onaangeroerd blijven. Voor het vervolg zullen de gereformeerden een kerkhof aan de Loonsendijk mogen gebruiken.

Op 23 juli ontvangt de schout (burgemeester) van Loon op Zand via de gouverneur een afschrift van Zijne Majesteits besluit met het verzoek dit in het gemeentearchief te deponeren na daarvan een afschrift te hebben doen uitreiken aan de rooms-katholieke gemeente van het Straatskwartier. Dit laatste gebeurt op 31 juli. Twee dagen later bericht Eckhardt, directeur Domeinen in Noord-Brabant, vanuit Den Bosch aan president Fannius Scholten van Domeinen in Den Haag dat hij bezoek heeft gehad van de pastoor die hem heeft meegedeeld dat de overdracht van de kerk eerdaags zal plaatsvinden en dat deze het verzoek heeft gedaan om in staat gesteld te worden tot een zo spoedig mogelijke opbouw van de kerk. Hierna

bericht de directeur op 24 augustus aan de president dat volgens mededeling van de pastoor de overdracht op 21 augustus heeft plaatsgevonden en dat de pastoor hem dringend heeft uitgenodigd zo spoedig mogelijk een contract aan te gaan over de afkoop van de onderhoudsverplichting van Domeinen.

Twee maanden later heeft directeur Eckhardt nog steeds geen antwoord ontvangen uit Den Haag. Hij deelt de president mee dat heden de pastoor weer bij hem op bezoek is geweest. De kerk wordt dagelijks meer en meer bouwvallig en uitstel van het herstel zal de schade aanzienlijk doen toenemen, *dat om niet te spreken van de inwatering van de muren van het mede en mede vervallen van het dak en de pilaren, de top van den gevel en een gedeelte van de kap op het punt staan om neder te storten, welke nederstorting, indien zij op het choor (gelijk welligt zoude kunnen gebeuren) plaats had, hetzelfde, daar het nogtans het minst beschadigd deel van de kerk uitmaakt, geheel tot eenen puinhoop zoude doen vervallen.* De pastoor achtte zich verplicht hiervan mededeling te doen in het belang en tot voordeel van Domeinen dat immers nog steeds verplicht is tot onderhoud van de kerk.

Weer gaat er een maand voorbij alvorens directeur Eckhardt bij brief van 19 november het verzoek annex machtiging ontvangt om de overeenkomst met het rooms-katholiek kerkgenootschap tot stand te brengen, uiteraard onder voorbehoud van de *gewone hoge approbatie* (koninklijke goedkeuring).

Begin januari 1822 nodigen GS de kerkmeesters uit op 10 januari voormiddag om 11 uur op het raadhuis te Loon op Zand een vergadering bij te wonen, waarbij ook twee gecommiteerde leden van het plaatselijk bestuur en twee gedeputeerden namens GS aanwezig zullen zijn, om met directeur Domeinen te Noord-Brabant te onderhandelen over een overeenkomst met Domeinen als geestelijke tiendheffer over de reparatie en het onderhoud van de grote of parochiale kerk. Bij deze gelegenheid zal ook vrije toegang moeten worden verleend en informatie worden verschaft aan drie deskundigen die de kerk en de toren moeten opnemen, te weten Bax te Tilburg, Essens te Oirschot en Heessels te Boxtel. Ook het gemeentebestuur ontvangt een uitnodiging met het verzoek een commissie van twee leden af te vaardigen.

Op 10 januari zijn aanwezig pastoor Ludovicus Carolus Reabel en de kerkmeesters Willem Elias en Johannes Tieleman Beunis, burgemeester Pieter van den Hummel en raadslid Adriaan van Amelsvoort namens het gemeentebestuur, J. Linsen en G. van Beverwijk als toezichthouders namens GS, en directeur Van Harencarspel Eckhardt van Domeinen.

Nog diezelfde dag worden de volgende twee overeenkomsten gesloten:

1. Afkoop onderhoud parochiale kerk tussen Domeinen en R.-K. Kerkbestuur

In plaats van de verplichtingen die het bestuur van Domeinen als geestelijke tiendheffer van de tienden, geheven binnen Loon op Zand, moet vervullen met betrekking tot het opbouwen, vernieuwen, repareren en onderhouden van de parochiale kerk aldaar, overeenkomstig het plakkaat van de Staten Generaal van 16 januari 1778, zal aan het R.-K. Kerkbestuur worden uitgekeerd ineens bij wijze van afkoop een som van *f* 9.000,- in contante penningen en een kapitaal van *f* 8.000,- in werkelijke Nationale Schuld ten laste van het Rijk, rentende 2,5 procent, welke laatste ten name van de kerkfabriek op het Grootboek zal worden ingeschreven en waarvan de rente (*f* 200,- per jaar) op 1 januari 1822 zal ingaan.

2. Afkoop onderhoud toren tussen Domeinen en gemeentebestuur

Een soortgelijke overeenkomst wordt gesloten met betrekking tot de toren, waarbij aan het gemeentebestuur een som van *f* 1.200,- in contante penningen en een kapitaal van *f* 3.000,- in werkelijke Nationale Schuld ten laste van het Rijk, rentende 2,5 procent (*f* 75,- per jaar). De eenmalige uitkeringen van *f* 9.000,- en *f* 1.200,- zijn bedoeld voor het herstel (lees: het achterstallige onderhoud) van de kerk respectievelijk de toren en de jaarlijkse rente van *f* 200,- resp. *f* 75,- voor het jaarlijkse onderhoud van beide gebouwen. In totaal is er dus *f* 10.200,- beschikbaar voor herstel, bijna *f* 1.000,- meer dan de taxatie ad *f* 9.315,- van twee jaar geleden (december 1819).

Bij besluit van 9 april 1822 nr. 76 hecht koning Willem I zijn goedkeuring aan beide overeenkomsten en geeft hij zijn minister van Financiën opdracht tot de afdoening ervan. Twee maanden later wordt in Den Bosch het geld beschikbaar gesteld. Zowel het kerkbestuur als het gemeentebestuur machtigt F.X. Verheyen, griffier van Provinciale Staten, om het in ontvangst te nemen.

Zienswijze gereformeerde gemeente

In het voorgaande zagen we al dat in het parochiearchief van Sint-Jans Onthoofding over de naastingsgeschiedenis niets bewaard is gebleven, uitgezonderd het interessante dagboek van pastoor Branten (deel 3, paragraaf 'Kerkmeesters onder druk gezet').

Jammer genoeg is in het archief van de gereformeerde gemeente van Loon op Zand eveneens weinig te vinden behalve dan de officiële stukken, waaronder het koninklijk besluit over de teruggave van aan de katholieken ('een oude kerk verloren'):

In de jaren van Ds. Leijds [predikant van 1809 tot 1825] schijnt het kerkelijk leven hier ook nogal rustig verlopen te zijn. We kunnen tenminste niets vinden, dat wijst op bijzondere gebeurtenissen. Alleen nam koning Willem I in 1821 een zeer belangrijke beslissing in betrekking tot ons oude kerkgebouw in de kom van Loonopzand.

*Sinds de nieuwe kerk op de Loonschendijk gebouwd was, zaten de roomsen niet stil om de oude kerk in handen te krijgen. Terstond werden daartoe al pogingen aangewend. Maar onze kerkeraad en kerkvoogdij verzetten zich hiertegen met hand en tand. Weliswaar werden de meeste kerkdiensten nu aan de Loonschendijk gehouden, maar toch werden er ook op geregelde tijden avonddiensten gehouden te Loonopzand voor de leden der gemeente, die daar woonden. Maar tenslotte heeft men hier de strijd om de oude kerk toch verloren. Want de koning besliste in 1821, dat die kerk op 4 Augustus 1821 aan de roomsen moest worden overgedragen. [A. Vroegindewey, *Uit de geschiedenis van de gemeente Loon op Zand*, Loon op Zand 1947, 32.]*

Herstel en ingebruikname

Op 6 februari 1823 stelt de gemeenteraad het door *gepatenteerd* opzichter Essens te Oirschot opgemaakte bestek vast voor het dichtmaken van de spits en het herstel van muur-, glas- en verfwerk aan de toren. Het werk wordt gegund aan aannemer Noach van der Waals, meester timmerman te Tilburg. Tijdens de werkzaamheden ontdekt hij dat het balkwerk waarop de

spits rust *defect* is, waarna de raad op 20 mei instemt met het voor het herstel benodigde meerwerk.

Tijdens de uitvoering van de werkzaamheden vindt overleg plaats tussen gemeente en kerkbestuur over de vrije toegang vanuit de kerk tot de toren om door het luiden van de klokken de godsdienstoefeningen te kunnen aankondigen en het terzake sluiten van een overeenkomst waarbij het kerkbestuur garant staat voor de eventuele schade die door het luiden mocht ontstaan.

Over de uitvoering van de herstelwerkzaamheden aan het kerkgebouw zelf is weinig bekend. Volgens een brief aan het bisdom van 21 januari 1878 over het restauratieplan van het kerkbestuur is de kerk na de teruggave in 1821 niet echt hersteld: *Aangezien het RK Kerkgebouw in 1821 aan de R. Katholieken in eener aller ellendigsten staat terug gegeven, volgens de tijdsomstandigheden toen niet hersteld, maar alleen bruikbaar is gemaakt.* [P.H. Klijsen, *Notulen over de geprojecteerde restauratie van het R.K. Kerkgebouw te Loon op Zand 1877*, 5.]

Op 30 september 1823 kan de Loonse katholieke gemeenschap de oude parochiekerk opnieuw in gebruik nemen. Pastoor Reabel wijdt de kerk opnieuw in met assistentie van pastoor Huygens uit Kaatsheuvel. *Niettegenstaande den grooten toevloed van menschen uit de omliggende gemeenten, is deze plegtigheid in de beste orde verlopen*, bericht de strijder voor het katholicisme Le Sage ten Broek in *De Godsdienstvriend*.

De volgende dag doopt Reabel - voor het eerst in de pas herstelde kerk - wederom 'onder een grote toeloop van volk' Arnoldus van den Hummel, burgemeesterszoon en latere pastoor.

Slotwoord

Het is niet eenvoudig om de geschiedenis van de naasting van de Loonse parochiekerk vanuit een onafhankelijk standpunt samen te vatten zonder te vervallen in het toedelen van zwartepieten. Bezien vanuit de Loonse katholieke geloofsgemeenschap hebben de gereformeerden gedurende deze vijftientigjarige lijdensweg hen op alle mogelijke manieren het wettig recht op de kerk bestreden. Zeker na de bouw van een eigen kerk aan de Loonsendijk in 1804 hadden de gereformeerden zonder zichzelf in welk opzicht dan ook te benadelen kunnen meewerken aan de overdracht van de kerk aan de katholieken. Voor deze laatsten was het te betreuren dat het binnen de gereformeerde geloofsgemeenschap ontbrak aan gezaghebbende kerkbestuurders van het kaliber van hun geloofsgenoot, notaris en gemeentesecretaris Jan Gerlach Verbeek die wél een overtuigd voorstander was van overdracht: '*De billijkheid en Christelijkheid* vorderen die overdracht en het gereformeerd kerkgenootschap verliest er niets mee. Het daadwerkelijk behulpzaam zijn bij het welzijn van zijn naasten, met voorbijgaan van *religieverschillen*, zal de verdraagzaamheid doen toenemen en de band tussen de kerkgenootschappen nauwer toehalen' (geciteerd uit deel 3, paragraaf 'Reacties op rekest kerkmeesters'). Ook binnen de opeenvolgende landsregeringen hebben geen bestuurders het roer in handen genomen om de slepende kwestie van de kerknaasting met de nodige daadkracht tot een oplossing te brengen. Alleen de in de Nederlandse geschiedschrijving ondergewaardeerde koning Lodewijk Napoleon verdient een pluim op de hoed. Door persoonlijk ingrijpen heeft hij het vastgelopen restitutieproces weer op de rails gezet. Onder zijn bewind zijn tientallen kerken in Noord-Brabant aan de katholieken toegewezen. Dat hij er niet in is geslaagd 'dit groote werk van pacificatie' tot een succes te maken, is niet aan hem te wijten, maar aan de ergerlijke houding en soms lijnrechte tegenwerking van zijn ambtenaren (zie wat de Haagse topambtenaar Janssen hierover zegt in deel 3, paragraaf 'Koning Lodewijk Napoleon'). Jammer genoeg kreeg de koning niet de tijd om orde op zaken te stellen. In 1810 werd hij door zijn broer, de Franse keizer Napoleon, gedwongen het veld te ruimen.

Het zou niet terecht zijn de schuld van het tergend trage restitutieproces geheel in de schoenen te schuiven van gereformeerden en de landsregering. Ook de katholieke kerkleiding remde de naasting af met het oog op de goede verstandhouding met de gereformeerden, de vrees voor zware onderhoudslasten en omdat er gereformeerden lagen begraven in de te naasten kerken waardoor deze ontheiligd zouden zijn. Het gevolg was dat Verhoysen, een groot ijveraar voor de teruggave van kerken aan de katholieken, nogal eens in botsing kwam met vicaris Van Alphen van het Bossche bisdom, zo ook bij de teruggave van de Helmondse Sint-Lambertuskerk (zie deel 1, paragraaf 'Trage commissie Steyn Parvé'). Aansluitend hierop moet nog worden opgemerkt dat de Loonse katholieken zich gedurende die vijftientig jaar nogal passief hebben opgesteld, dit in tegenstelling tot hun geloofsgenoten in sommige andere plaatsen, zoals bijvoorbeeld Helmond en Tilburg, waar grote aantallen katholieke ingezetenen verzoekschriften indienden voor de teruggave van hun kerk. Ten slotte resteert de vraag of er in Loon op Zand iemand was die, zoals Verhoysen in Helmond, zich in de strijd om de grote Loonse parochiekerk had kunnen werpen. Een voor de hand liggende kandidaat zou rentmeester Jan Baptist Verheyen zijn, die net als Verhoysen in 1796 lid werd van de Nationale Vergadering, nadat voor het eerst in de geschiedenis verkiezingen voor de landsregering hadden plaatsgevonden. Voor zover valt na te gaan heeft

Verheyen geen actieve rol geweest bij de naasting van de Loonse kerk, behalve dan dat hij op een bepaald moment de Loonse kerkmeesters onder druk heeft gezet om hun handtekening te zetten onder een verzoekschrift voor herstel en teruggave van de kerk door te dreigen de katholieken uit de schuurkerk bij het kasteel van de prins van Salm-Salm, de heer van de heerlijkheid, te zetten (zie deel 3, paragraaf 'Kerkmeesters onder druk gezet'). Ondanks de invloedrijke betrekkingen die Verheyen tot zijn overlijden in 1814 heeft bekleed in het provinciaal bestuur en de landsregering, heeft hij kennelijk als zodanig voor wat betreft de teruggave van de parochiekerk niets kunnen betekenen voor de katholieke Loonse bevolking.

Een ingekorte versie van dit artikel is verschenen in het jaarboek *Straet & Vaart 2019*.

Archiefbronnen

(voor zover niet reeds in de noten vermeld)

Regionaal Archief Tilburg (RAT)

Schepenbank Loon op Zand, toegang 781, inv.nrs. 116 en 117.

Gemeentebestuur Loon op Zand 1811-1937, toegang 783, inv.nrs. 1, 62, 69-73, 75, 77, 482-483, 659, 1913 en 3880.

Dorpsbestuur Loon op Zand 1570-1811, toegang 1232, inv.nrs. 19-23, 71-73, 76, 78, 127, 1336, 1356 en 1373-1381.

Collectie Weijters, toegang 422, inv.nr. 7.

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)

Departementaal Bestuur van Brabant 1795-1814, toegang 16, inv.nrs. 211, 280, 286, 298, 300, 304, 340, 413, 415, 417, 420-423, 446, 466-467, 662, 953-954, 984, 990, 1021, 1116, 1136, 1243 en 1279.

Provinciaal Bestuur Noord-Brabant 1814-1920, toegang 17, inv.nrs. 116, 151, 155, 162-163, 422, 4857, 4867, 4875, 4887, 4904, 4906, 4909, 4912, 4915, 4916, 4928, 4932-4933, 4941, 4945, 4979, 5005, 7308, 7797, 7803 en 7805.

Raad van Brabant 1586-1811, toegang 19, inv.nr. 1294.

Collectie Rijksarchief 1574-1817, toegang 178, resoluties Raad van State (met dank aan Henk Beijers voor het met veel geduld en volharding doorspitten en indexereren van dit voor de Brabantse geschiedenis zo belangrijke archief en voor het toegankelijk maken ervan via zijn website HenkBeijersArchiefcollectie.nl).

Classis 's-Hertogenbosch Ned. Hervormde Kerk, toegang 254, inv.nr. 9.

Nationaal Archief

Wetgevende Colleges 1796-1810, toegang 2.01.01.01, inv.nrs. 47-48, 64, 235, 342, 358, 446, 504-505 en 538.

Staatsbewind 1801-1805, toegang 2.01.01.05, inv.nrs. 37, 167, 338 en 356.

Binnenlandse Zaken 1795-1813, toegang 2.01.12, inv.nrs. 520, 541, 544, 576, 887 en 888.

Wetgevende Colleges 1796-1810, toegang 2.01.01.01, inv.nr. 858.

Wetgevend Lichaam Gedrukte Staatsstukken, toegang 2.01.40.02, inv.nrs. 16, 21 en 30.

Algemene Staatssecretarie en Kabinet des Konings 1813-1840, toegang 2.02.01, inv.nrs. 724, 818, 852, 980 en 1225.

Erediensten 1805-1813, toegang 2.07.01.01, inv.nrs. 27, 65A, 134, 135, 139 en 141.

Hervormde Erediensten 1815-1870, toegang 2.07.01.03, inv.nrs. 45, 68, 74, 80, 85, 87, 93-94, 98, 106-107, 109 en 1403-1405.

R.K. Eredienst, toegang 2.07.01.07, inv.nrs. 41, 48, 53, 76, 78, 101 en 144.

Financiën/Domeinen Raden en Rekenmeesters, toegang 2.08.14.03, inv.nrs. 58, 214, 219, 221-224, 226-227 en 819.

Financiën/Domeinrekeningen, toegang 2.08.14.06, inv.nr. 176.